

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΦΥΛΟ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

ΑΚΑΔ.ΕΤΟΣ 2018-19

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

«Ομιλείτε παρακαλώ»: Φύλο και εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα μέσα από το παράδειγμα των τηλεφωνητριών

ΜΟΛΥΒΙΑΤΗ ΑΥΡΑ

ΑΜ: 17008

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΙΤΣΙΩΤΗΣ

Μάιος 2019

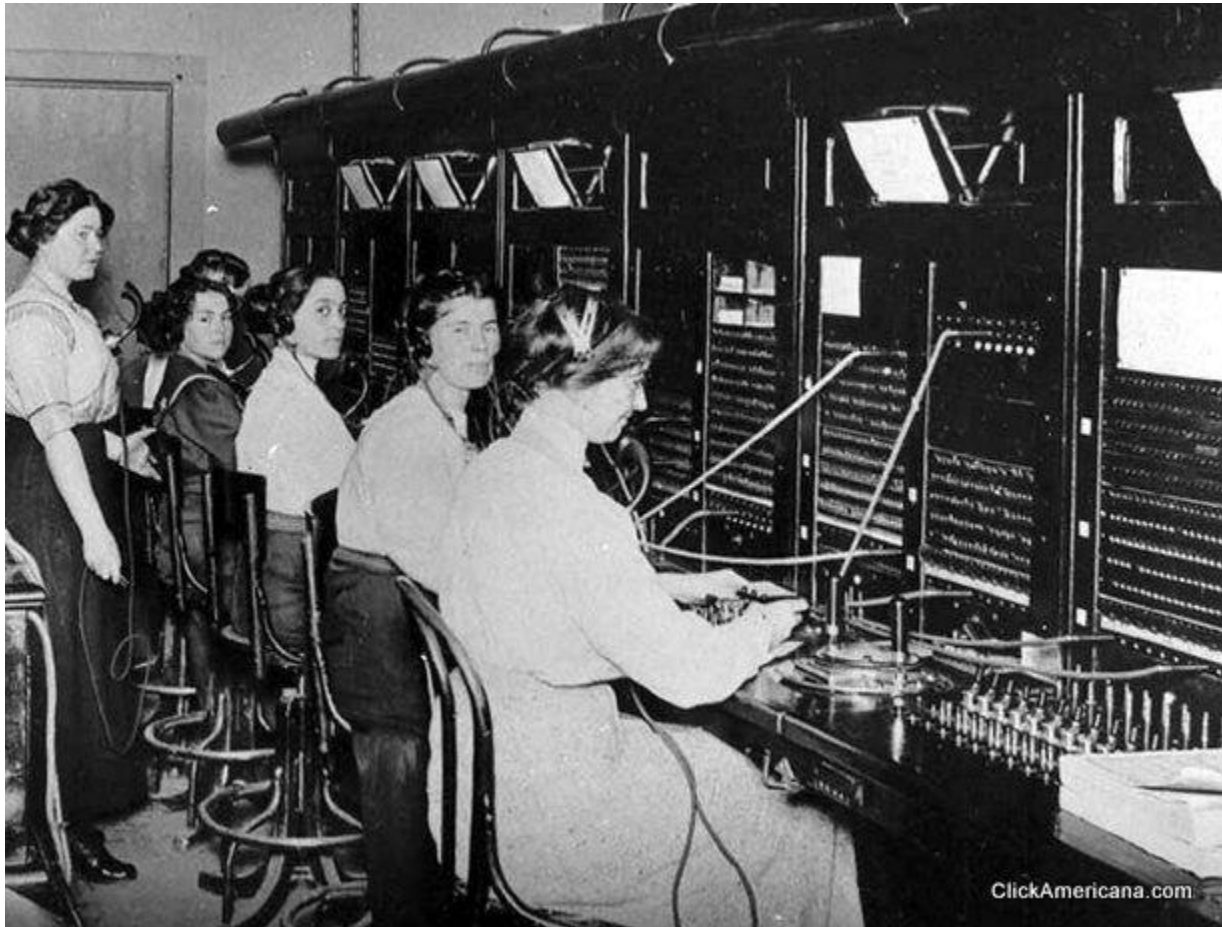
Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το φεμινιστικό περιοδικό «Μιγάδα», από το οποίο έμαθα για το ζήτημα των τηλεφωνητριών του ΟΤΕ και αφορμώμενη από ένα σχετικό τους άρθρο ξεκίνησα την έρευνά μου πάνω στο ζήτημα. Έπειτα θα ήθελα να ευχαριστήσω την Άννα Μιχοπούλου για τις πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με το αρχείο του γυναικείου ζητήματος στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, φυσικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της έρευνας, Γιάννη Γιαννιτσιώτη, για τα σχόλια και την καθοδήγηση του. Ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω σε όλους τους καθηγητές και τις καθηγήτριες του μεταπτυχιακού προγράμματος για τις γνώσεις που μου προσέφεραν σε θεωρητικό και σε ερευνητικό επίπεδο.

Σημαντική για την έρευνά μου ήταν, επίσης, η βιβλιοθήκη της Γενικής Γραμματείας Ισότητας Φύλων η οποία μου επέτρεψε την πρόσβαση στο αρχείο των τηλεφωνητριών (εφημερίδα «Αναγέννησις»), παρά το γεγονός ότι βρισκόταν σε διαδικασία αλλαγής χώρου. Τέλος, η έρευνα δεν θα ήταν η ίδια χωρίς την πολύτιμη βοήθεια της Ευγενίας Κατσουρίδου, πρόεδρου του Συλλόγου Τηλεφωνητριών του ΟΤΕ από το 1965 έως και το 1985. Ευχαριστώ επίσης και τις υπόλοιπες πληροφορήτριες, οι οποίες άνοιξαν το σπίτι τους και μου διηγήθηκαν τις ιστορίες τους. Αυτές είναι η Ερυθρά Μαζαράκη (πρόεδρος του Συλλόγου από το 1985 έως το 1997), η Παναγιώτα Καραγεωργοπούλου, η Φιλιά Χατζή, η Βασιλική Περιμένη (μέλη του διοικητικού συμβουλίου), η Ευριδίκη Αλισσάφη και η Μαρίνα Κουκέλη (μέλη της διοικητικής επιτροπής του τοπικού τμήματος Μυτιλήνης).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
1. Το αντικείμενο της έρευνας.....	6
2. Σημασία της έρευνας.....	7
3. Μέθοδος συλλογής στοιχείων.....	7
4. Δομή της εργασίας.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η «ΘΗΛΥΚΟΠΟΙΗΣΗ» ΤΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΤΗΛΕΦΩΝΗΤΡΙΩΝ.....	10
1.1 Το επάγγελμα των τηλεφωνητριών στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ού αιώνα.....	10
1.2 Τεχνολογία και έμφυλη ιεραρχία.....	13
1.3 Η τηλεφωνία ως γυναικείο επάγγελμα.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ.....	17
2.1 Το εργαζόμενο σώμα των τηλεφωνητριών.....	17
2.2 Λιποθυμίες: Πρώτη διάγνωση «υστερία».....	20
2.3 Ένα γυναικείο εργαζόμενο σώμα χωρίς ανάγκες.....	27
2.4. Ο ανδρικός έλεγχος.....	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ....	35
3.1 Ο δρόμος προς τη δημιουργία του Συλλόγου.....	35
3.2 Διεκδικήσεις του συλλόγου.....	40
3.2.1 Επίδομα ανθυγιεινής εργασίας.....	41
3.2.2 Βελτίωση των συνθηκών εργασίας.....	42
3.2.3. Οικογενειακό επίδομα.....	43
3.2.4 Ίδρυση παιδικού σταθμού και εργαζόμενες μητέρες.....	44
3.2.5 Μισθολογική και βαθμολογική εξέλιξη.....	46
3.3 «Ακηδεμόνευτος» συνδικαλισμός.....	48
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	52
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	54

“What it’s really like to be a telephone operator” (1899)¹

---

¹ Εικόνα από: <https://clickamericana.com/media/newspapers/what-its-really-like-to-be-a-telephone-operator-1899>

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να διερευνήσει τη γυναικεία εργασία στην Ελλάδα της μεταπολεμικής περιόδου, μέσα από το παράδειγμα των τηλεφωνητριών. Η εργασία των τηλεφωνητριών προσεγγίζεται και αναλύεται μέσα από θεωρίες σχετικά με τον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας, τη σχέση εργασίας, τεχνολογίας και φύλου καθώς και το γυναικείο σώμα ως πεδίο λογοθετικής παραγωγής. Δίνεται έμφαση στο γυναικείο εργαζόμενο σώμα και πως αυτό νοηματοδοτείται, τοποθετείται και κατασκευάζεται μέσα στον εργασιακό χώρο. Αναλύεται ο αγώνας των τηλεφωνητριών προς τη διεκδίκηση εργασιακών δικαιωμάτων, γεγονός που αποτέλεσε πρωτοφανές φαινόμενο γυναικείου εργατικού σωματείου. Παράλληλα, καταγράφεται η πορεία των τηλεφωνητριών προς τη δημιουργία του συλλόγου τους, όπως παραθέτονται αναλυτικά οι διεκδικήσεις και οι κατακτήσεις τους μέσα στα χρόνια δραστηριοποίησής τους. Τέλος, εξετάζεται το φαινόμενο του μη παραταξιακού συνδικαλισμού τον οποίον άσκησαν καθώς και οι δυσκολίες που συνάντησαν στην πορεία του συλλόγου τους.

ABSTRACT

This paper attempts to investigate women's work in Greece during the post-war period, through the example of women telephone operators. The work of telephone operators is examined and analyzed through theories on the division of labor by gender, labor relations, technology and gender interrelation as well as the female body as a field of discursive production. Emphasis is placed on the female working body and how it is imprinted, placed and constructed within the workplace. We analyze the struggle of the telephone operators to claim labor rights, which was an unprecedented phenomenon of a women's union. At the same time, the trajectory of telephone operators towards the creation of their organization is recorded, as detailed their claims and achievements during their years of activity. Finally, the phenomenon of non-constitutional trade unionism is examined, along with the difficulties encountered in the progress of their association.

Λέξεις κλειδιά: γυναικεία εργασία, Ελλάδα, τηλεφωνήτριες, μεταπολεμική περίοδος, εργαζόμενο σώμα, εργατικό σωματείο, γυναικείος συνδικαλισμός

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Το αντικείμενο της έρευνας

Στόχος της εν λόγω έρευνας είναι η μελέτη της γυναικείας εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Η γυναικεία εργασία περιέχει πολλές πτυχές οι οποίες χρήζουν μελέτης. Οι συνθήκες εργασίας των γυναικών γνωρίζουν σημαντικές αλλαγές από τον Μεσοπόλεμο μέχρι και την μεταπολίτευση. Οι αλλαγές αυτές συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με την ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό της χώρας και τις νέες αντιλήψεις όσον αφορά την έννοια της οικογένειας με επίκεντρο την ατομικότητα. Άλλη σημαντική πτυχή της γυναικείας εργασίας είναι οι εργασιακές σχέσεις τόσο ανάμεσα στις γυναίκες εργαζόμενες όσο και ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες στον ίδιο εργασιακό χώρο. Εξίσου σημαντική, όταν αναφερόμαστε στη γυναικεία εργασία, είναι η ίδια η συγκρότηση ενός επαγγέλματος ως «γυναικείου», σε σχέση με τα προγενέστερα χαρακτηριστικά του πριν τη θηλυκοποίηση του. Οι επιπτώσεις της εργασίας στο γυναικείο σώμα αποτελούν κεντρικό ζήτημα της έρευνας καθώς αυτές είναι που καθορίζουν τις αποφάσεις και τη γενικότερη δράση των γυναικών στον εργασιακό και συνδικαλιστικό χώρο.

Για την πραγματοποίηση της μελέτης επιλέχθηκε το επάγγελμα των τηλεφωνητριών στον Οργανισμό Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος (ΟΤΕ) στη διάρκεια των μεταπολεμικών δεκαετιών. Επρόκειτο για ένα αποκλειστικά θηλυκοποιημένο επάγγελμα, όπως συνέβαινε στον τομέα των τηλεπικοινωνιών παγκοσμίως. Ένα ιδιαίτερα σημαντικό χαρακτηριστικό του επαγγελματικού βίου των ελληνίδων τηλεφωνητριών ήταν η πρωτοβουλία, με αφορμή τις δύσκολες συνθήκες εργασίας, να ιδρύσουν ένα πανελλαδικό εργατικό σωματείο το οποίο απαρτιζόταν μονάχα από γυναίκες τηλεφωνήτριες. Μέσα από τον Πανελλήνιο Σύλλογο των τηλεφωνητριών οι ίδιες διεκδίκησαν εργασιακά δικαιώματα και βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Όργανο του συλλόγου τους αποτέλεσε η εφημερίδα «Αναγέννησις» την οποία εξέδιδαν από το 1965 έως και το 1993, με μια επταετή διακοπή κατά την περίοδο της χούντας. Η εφημερίδα τους λειτούργησε ως μοχλός πίεσης και μέσο ενημέρωσης τόσο των τηλεφωνητριών, πανελλαδικά, όσο και των υπόλοιπων εργαζόμενων στον οργανισμό του ΟΤΕ.

2. Σημασία της έρευνας

Λίγες ιστορικές έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί αποκλειστικά για «γυναικεία» επαγγέλματα, μεταπολεμικά αλλά και κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης. Οι υπηρεσίες άνθισαν κατά το δεύτερο μισό του αιώνα, ενώ στους επιμέρους τομείς τους απασχολήθηκαν πολλές γυναίκες. Ειδικότερα, σε μια ιστορική αναδρομή διαφαίνεται ο κατά φύλα καταμερισμός της εργασίας στον τομέα των τηλεπικοινωνιών ήδη από τα χρόνια του Μεσοπολέμου, όταν λειτουργούσε η ΑΕΤΕ² η εταιρεία τηλεπικοινωνιών που ήταν πρόδρομος του ΟΤΕ. Μεγάλος αριθμός γυναικών προσλήφθηκε στον τομέα της τηλεφωνίας, παγκοσμίως, λόγω της κυρίαρχης αντίληψης ότι επρόκειτο για ένα επάγγελμα που ταίριαζε στη γυναικεία «φύση». Οι εργασιακές συνθήκες τις οποίες περιγράφουν οι τηλεφωνήτριες έχουν άμεσο αντίκτυπο στο σώμα τους, ενώ την ίδια στιγμή, «προδίδουν» γενικότερες κοινωνικές αντιλήψεις όσον αφορά στο γυναικείο σώμα και στην κοινωνική κατασκευή του. Η συνδικαλιστική δράση και η γυναικεία οργάνωση στον ΟΤΕ αποτέλεσαν πρωτοφανές φαινόμενο στην ιστορία των γυναικών στην Ελλάδα. Κατά την περίοδο της δραστηριοποίησης τους ήταν το μοναδικό εργατικό συνδικαλιστικό σωματείο που απαρτιζόταν μόνο από γυναίκες και αφορούσε αποκλειστικά το επάγγελμά τους.

3. Μέθοδος συλλογής στοιχείων

Για την έρευνα χρησιμοποιήθηκαν γραπτές και προφορικές πηγές. Οι πρώτες αφορούν την εφημερίδα «Αναγέννησις», την οποία εξέδιδαν οι ίδιες οι τηλεφωνήτριες, και το βιβλίο τους σχετικά με την ιστορία του συλλόγου. Το βιβλίο τους «Ένας αγώνας που σκόρπισε φως» εκδόθηκε από τις ίδιες μετά το τέλος του αγώνα και του συλλόγου τους, το 1999. Εμπειρικά στοιχεία για το περιεχόμενο και την οργάνωση της εργασίας των τηλεφωνητριών, του συλλόγου τους και της συνδικαλιστικής τους δράσης αλλά και των συνθηκών εργασίας κάτω από τις οποίες εργάζονταν, αποκτήθηκαν με εκτενείς συνεντεύξεις συνταξιούχων τηλεφωνητριών, πρώην μελών του πανελλήνιου συλλόγου, σε μορφή αφήγησης ζωής. Οι συνεντεύξεις έγιναν με τις:

---

² ΑΕΤΕ: Ανώνυμη Εταιρεία Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος

Ευγενία Κατσουρίδου: Εργαζόταν από το 1953 στο τηλεφωνικό κέντρο της Αθήνας. Το 1964 ξεκίνησε ως Γενική Γραμματέας του συλλόγου ενώ το 1965 πήρε τη θέση της προέδρου την οποία και κράτησε μέχρι το 1985, όταν συνταξιοδοτήθηκε. Κάτα τη διάρκεια της χούντας, η ίδια απομακρύνθηκε από τον οργανισμό και έζησε στην εξορία περίπου τέσσερα χρόνια. Όταν επέστρεψε στον ΟΤΕ το 1975 επανίδρυσε τον σύλλογο στον οποίο συνέχισε ως πρόεδρος.

Βασιλική Περιμένη: Συνταξιούχος τηλεφωνήτρια και απόφοιτος της Γαλλικής Φιλολογίας Αθηνών. Εργάστηκε στον ΟΤΕ, από το 1967. Αρχικά, ήταν μέλος του συλλόγου κι έπειτα μέλος του διοικητικού συμβουλίου. Ορίστηκε Ταμίας του συλλόγου το 1987. Εργάστηκε ως τηλεφωνήτρια στον τομέα του εξωτερικού ενώ αργότερα μεταφέρθηκε σε γραφείο.

Φιλώ Χατζή: Συνταξιούχος τηλεφωνήτρια στο τηλεφωνικό κέντρο της Αθήνας. Μέλος του συλλόγου, κατά τη β'περίοδο³ λειτουργίας του η οποία αποτέλεσε, μέλος, Γενική Γραμματέας, α'αντιπρόεδρος και ταμίας του διοικητικού συλλόγου, όσο ήταν εργαζόμενη στον ΟΤΕ.

Ερυθρά Μαζαράκη: Συνταξιούχος τηλεφωνήτρια και απόφοιτος της Νομικής Σχολής Αθηνών. Εργάστηκε στον ΟΤΕ από το 1967. Μέλος του συλλόγου από το 1975 κατά την επανίδρυσή του. Από το 1979 έως το 1985 είχε χρέη Γενικής και Ειδικής Γραμματέα. Το 1985 ανέλαβε τα ηνία του συλλόγου από την Ευγενία Κατσουρίδου, και παρέμεινε πρόεδρος του συλλόγου μέχρι το τέλος του.

Γιώτα Καραγεωργοπούλου: Ήταν φοιτήτρια της Φιλοσοφικής σχολής όταν προσλήφθηκε με διαγωνισμό στον ΟΤΕ ως τηλεφωνήτρια. Και η ίδια αποτέλεσε μέλος του συλλόγου κατά τη β'περίοδο, αρχικά ως Ειδική Γραμματέας και αργότερα ως αντιπρόεδρος.

Μαρίνα Κουκέλη: Συνταξιούχος τηλεφωνήτρια η οποία εργάστηκε στο τηλεφωνικό κέντρο της Μυτιλήνης. Ήταν μέλος του συλλόγου και αντιπρόεδρος της διοικητικής επιτροπής του τοπικού τμήματος της Μυτιλήνης.

---

³ Α' Περίοδος ονομάστηκε η περίοδος πριν τα χρόνια της χούντας (1964-1967) και η β'περίοδος ξεκίνησε με την επανίδρυση του συλλόγου το 1975.

4. Δομή της εργασίας

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται μια μικρή ιστορική αναδρομή στο επάγγελμα των τηλεφωνητριών στην Ελλάδα από την περίοδο εμφάνισής του. Η σχετική αναδρομή μας βοηθάει να κατανοήσουμε την πορεία θηλυκοποίησης ενός επαγγέλματος το οποίο αρχικά εκτελούνταν μονάχα από άνδρες. Η σχετική βιβλιογραφία που προέρχεται κυρίως από το εξωτερικό, μας βοηθάει να αποκτήσουμε μια σφαιρική άποψη σχετικά με το επάγγελμα των τηλεφωνητριών. Επίσης, μας βοηθάει να εντοπίσουμε και να συνειδητοποιήσουμε γενικότερες κυρίαρχες απόψεις που διέπουν τον κατά φύλα καταμερισμό της εργασίας. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη χρήση της τεχνολογίας στον εργασιακό χώρο και πώς αυτή αναπαράγει την έμφυλη κοινωνική ιεραρχία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η σχέση εργασίας και σώματος, η οποία αποδείχθηκε καθοριστική για την ιστορία του επαγγέλματος τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Οι τηλεφωνήτριες υπέστησαν βλάβες στον οργανισμό τους εξαιτίας των συνθηκών εργασίας, του μηχανισμού αλλά και της έντασης της δουλειάς. Στην ανθυγιεινότητα του επαγγέλματος και την επίλυση του ζητήματός της, αναδύθηκαν κυρίαρχοι λόγοι (discourses) αναφορικά με το γυναικείο σώμα και τις λειτουργίες του, οι οποίοι επιδείνωναν την κατάσταση των τηλεφωνητριών και τις εγκλώβισαν στη χαμηλότερη εργασιακή βαθμίδα, σε ένα επιβλαβές ψυχικά και σωματικά επάγγελμα χωρίς μισθολογική και βαθμολογική εξέλιξη. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στον ανδρικό έλεγχο των τηλεφωνητριών στον εργασιακό χώρο. Τον εκτελούσαν άνδρες διοικητικοί υπάλληλοι, παρόλο που δεν διέθεταν τα ίδια προσόντα με εκείνες κι επομένως δεν μπορούσαν να φανούν χρήσιμοι στη διαχείριση των μεταλλακτών και των κλήσεων.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας είναι αφιερωμένο στη συνδικαλιστική δράση του συλλόγου των τηλεφωνητριών. Η αναφορά σε αυτή είναι αναγκαία, καθώς πρόκειται για έναν μη παραταξιακό συνδικαλισμό, φαινόμενο πρωτοφανές για τον εργασιακό τομέα της εποχής. Ο πανελλήνιος σύλλογος των τηλεφωνητριών ήταν πολιτικοποιημένος αλλά όχι κομματικοποιημένος. Μέσα από τη δράση του διαμόρφωσε κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία τον κατέστησαν μοναδικό και πολλές φορές αξιοθαύμαστο τόσο από πολιτικούς και

διοικήσεις όσο και από την κοινή γνώμη και τον Τύπο. Επίσης σε αυτό το κεφάλαιο καταγράφονται αναλυτικά οι διεκδικήσεις και οι κατακτήσεις του συλλόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η «ΘΗΛΥΚΟΠΟΙΗΣΗ» ΤΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΤΗΛΕΦΩΝΗΤΡΙΩΝ

1.1 Το επάγγελμα των τηλεφωνητριών στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ού αιώνα

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα δύο είναι τα κυριότερα αιτήματα που αναδύονται στον λόγο των ελληνίδων φεμινιστριών σχετικά με τη γυναικεία χειραφέτηση. Το ένα αφορά το δικαίωμα στην εκπαίδευση και το δεύτερο το δικαίωμα στην εργασία (Ρεπούση σε Παναγιωτόπουλος 2003: 192). Η πρώτη αναφορά στο επάγγελμα των τηλεφωνητριών γίνεται το 1888, όταν εξετάζεται η εισαγωγή των γυναικών στα ταχυδρομεία και τα τηλεγραφεία της χώρας. Το εν λόγω ζήτημα θίγεται από την *Εφημερίδα των Κυριών* η οποία θέλει να δώσει τη δέουσα σημασία στο θέμα καθώς πρόκειται για την απαρχή της εισόδου των γυναικών στις δημόσιες υπηρεσίες. Παρά την θετική διάθεση της διεύθυνσης των ταχυδρομείων απέναντι σε μια τέτοια πιθανή εξέλιξη του εργατικού δυναμικού, άνδρας συνδρομητής της *Εφημερίδας των Κυριών* θέτει το ζήτημα της αξιοπιστίας των γυναικών σε ένα επάγγελμα όπως αυτό των τηλεγραφείων, ενώ παράλληλα αμφισβητεί την εχεμύθειά τους. Το συμβάν ανάγεται στο γενικότερο κλίμα της κοινωνικής αλλαγής που συμβαίνει κατά την αλλαγή του αιώνα, το οποίο διακατέχεται από μια αμφισβήτηση των έως τότε δεδομένων όσον αφορά τον ρόλο των φύλων στην κοινωνική ιεραρχία. Οι γυναίκες από τη μια, διεκδικούν το δικαίωμα της εκπαίδευσης και της εργασίας, επομένως το δικαίωμα να ζουν και να δραστηριοποιούνται κι εκείνες στον δημόσιο χώρο. Οι άνδρες, στον αντίποδα, θεωρούν ότι απειλούνται από τις επικείμενες αλλαγές (Ρεπούση σε Παναγιωτόπουλος 2003: 196).

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1900, απορρίπτεται από την Βουλή πρόταση που έχει κατατεθεί από τον βουλευτή Ποταμιάνο, η οποία αφορούσε τη χρησιμοποίηση γυναικών σε ορισμένες θέσεις των ταχυδρομικών υπηρεσιών. Η ίδια η Παρρέν καταδικάζει την άρνηση αυτήν της Πολιτείας, καθώς, όπως λέει, επιβεβαιώνει την αντίληψη της κυρίαρχης γνώμης περί του υποτιθέμενου ηθικού ξεπεσμού των γυναικών που θα εργάζονταν στο πλευρό των ανδρών. Όπως παρατηρεί, αυτό δεν αποτέλεσε πρόβλημα για όσες εργάτριες δουλεύουν στους αγρούς και τις

βαριές βιομηχανίες δίπλα στους άνδρες συναδέλφους τους. Όπως χαρακτηριστικά γράφει η ίδια στην εφημερίδα της η *Εφημερίς των Κυριών*:

«[...] επείσθησαν ότι το τηλέφωνο και το τηλεγραφείον, όπου μια μικρά μηχανική κίνηση των δακτύλων απαιτείται εκ μέρους του υπαλλήλου, είναι ακριβώς η εργασία η αρμοδιωτέρα, η ειδικωτέρα, η ακοπωτέρα διά τους τρυφηλούς και φυγοπόνους ομοφύλους των.[...]

(Βαρίκα, 1996: 328)

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι άνδρες δεν προβληματίζονταν όσον αφορά τις εργάτριες οι οποίες κουράζονται κάνοντας χειρονακτικές εργασίες αλλά οι επιφυλάξεις τους σχετικά με την ηθική των γυναικών περιορίζονταν κυρίως στην είσοδο αυτών σε επαγγέλματα τα οποία ήταν ανδρικά και, όπως εμμέσως υποστήριζαν οι άνδρες πολέμιοι των γυναικών - εργαζομένων, θα έπρεπε να παραμείνουν ανδροκρατούμενα. Αυτά ήταν κυρίως τα «ανθυγιεινά», κατά τα λεγόμενα των ανδρών, επαγγέλματα τα οποία δεν ταίριαζαν στην ευαίσθητη «φύση» των γυναικών. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, επρόκειτο για τα πιο καλοπληρωμένα επαγγέλματα τα οποία, επικαλούμενοι την προστασία της ηθικής αλλά και σωματικής ακεραιότητας των γυναικών, έπρεπε να παραμείνουν σε ανδρικά χέρια (Βαρίκα, 1996: 327).

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, η κινητοποίηση και οργάνωση όλο και περισσότερων γυναικών με σκοπό τη διεκδίκηση δικαιωμάτων, αλλάζει τα δεδομένα της έως τότε ελληνικής κοινωνίας. Όλο και περισσότερες νεαρές γυναίκες μορφώνονται. Επιπλέον, ο εκμηχανισμός της ραπτικής, του πλυσίματος και του σιδερώματος, απομακρύνει σταδιακά ένα μικρό τμήμα των γυναικών από τις οικιακές εργασίες (ραπτική, πλύσιμο, σιδέρωμα, μαγείρεμα) τα οποία ταίριαζαν, σύμφωνα με τις πατριαρχικές αντιλήψεις, στη «φύση» τους και τον κοινωνικό τους προορισμό. Το ίδιο συνέβη και με την εκβιομηχάνιση της γεωργίας, άλλον έναν κατεξοχήν κλάδο απασχόλησης γυναικών (Βαρίκα 1996: 326). Έτσι, όλο και περισσότερες γυναίκες των μικρομεσαίων και χαμηλών κοινωνικών τάξεων γίνονται δακτυλογράφοι, τηλεφωνήτριες και ταμίες. Οι δημόσιες υπηρεσίες ξεκινούν από την αρχή κιόλας του αιώνα, την περιορισμένη πρόσληψη γυναικών η οποία προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Για πρώτη φορά ψηφίζεται ο νόμος που επέτρεπε την πρόληψη γυναικών στα τηλεγραφεία και στα τηλέφωνα, το 1908. Ο νόμος αφορούσε τις γυναίκες 21-35 ετών, που είχαν δίπλωμα δασκάλας και ήταν

ανύπαντρες (Αβδελά 1987: 241). Οι θέσεις που καταλαμβάνουν γενικότερα οι γυναίκες ήταν οι κατώτερες, παρόλο που κάποιες είχαν πτυχίο δασκάλας είτε απολυτήριο γυμνασίου. Ακόμη, ο γάμος συνιστούσε λόγο απόλυσης για τις τηλεφωνήτριες της περιόδου εκείνης. Παρατηρείται λοιπόν η για χρόνια κυρίαρχη πρακτική από την πλευρά των γυναικών σύμφωνα με την οποία εργάζονταν στον δημόσιο χώρο εφόσον ο σύζυγος ήταν απών από το νοικοκυριό, κυρίως λόγω στρατιωτικών υποχρεώσεων σε περιόδους πολέμου και διενέξεων. Άλλος λόγος απασχόλησης των γυναικών εκτός σπιτιού ήταν η ενίσχυση του οικογενειακού εισοδήματος και αυτό, στην περίπτωση των τηλεφωνητριών, εφόσον ήταν ανύπαντρες. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 παρατηρείται πως οι γυναίκες παρά το γεγονός ότι παντρεύονται, παραμένουν στις θέσεις τους μέχρι και να αποκτήσουν παιδιά (Αβδελά σε Χατζηιωσήφ 2002: 343-344).

Την ίδια περίοδο, στον *Αγώνα της Γυναίκας*⁴ η Μαρία Σβώλου γράφει για το «δίκιο της τηλεφωνήτριας». Οι τηλεφωνήτριες σε ένα υπόμνημά τους εξηγούσαν τη διαδικασία επιλογής τους από την υπηρεσία αλλά και την βαθμολογική τους εξέλιξη εφόσον διορίζονταν. Όπως οι ίδιες αναφέρουν, σύμφωνα με τον νόμο, έπρεπε να διαθέτουν, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, είτε πτυχίο δασκάλας είτε πτυχίο κάποιου άλλου παρόμοιου σχολείου. Οι ίδιες έκαναν μια σχετικά άμισθη άσκηση και περνούσαν από διαγωνισμό. Εφόσον περνούσαν τον διαγωνισμό, διορίζονταν ως δόκιμες τηλεφωνήτριες, με βαθμό γραφέως. Τον βαθμό της τηλεφωνήτριας μπορούσαν να τον πάρουν μετά το πέρας μιας δεκαετίας, θέση η οποία αντιστοιχούσε σε αυτήν του ακολούθου κι εκεί σταματούσε η επαγγελματική τους εξέλιξη (Αβδελά & Ψαρρά 1985: 179). Κατά τον Μεσοπόλεμο άλλωστε, ήταν τότε που θεσπίστηκαν νόμοι και διατάγματα τα οποία περιόριζαν τη βαθμολογική ανέλιξη των γυναικών, τους απαγόρευαν την είσοδο σε κάποιες θέσεις και σε κάποιες περιπτώσεις προέβλεπαν την απόλυσή τους ως αποτέλεσμα περικοπών (Αβδελά 1987: 239). Παρά τους αγώνες του μεσοπολεμικού φεμινισμού, οι γυναίκες θα περιμένουν ακόμα μια εικοσαετία για να αποκτήσουν τόσο το δικαίωμα της ψήφου όσο και για να αναγνωριστούν ως εργατικό δυναμικό ισάξιο με αυτό των ανδρών, σε ένα εύρος πλέον, επαγγελματών.

---

⁴ Ο Αγώνας της Γυναίκας Β/20 (1925), σ.7

1.2 Τεχνολογία και έμφυλη ιεραρχία

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η εισαγωγή της τόσο στον εργασιακό χώρο όσο και στον οικιακό σήμανε την αρχή του εκσυγχρονισμού των κοινωνιών. Η τεχνολογία ωστόσο δεν έχει τη δυνατότητα να δράσει από μόνη της και να εξαλείψει ενδεχόμενες ανισότητες και παραδοσιακές αντιλήψεις. Όπως διαπιστώνει η Στρατηγάκη (1989: 32), ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκε η τεχνολογία στον εργασιακό χώρο έχει άμεση σχέση με τις κοινωνικές σχέσεις και τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας και όχι τόσο με την παραγωγική διαδικασία και την απόδοση αυτής. Ενσωματώνοντας την εν λόγω θεώρηση στο παράδειγμα των τηλεφωνητριών, οι ίδιες μπορεί να απορροφήθηκαν σε μεγάλους αριθμούς από μια υπηρεσία όπως ο ΟΤΕ, που τους εξασφάλιζε σταθερότητα σε μισθό και τους έδινε την ευκαιρία να βγουν από το σπίτι και να εργαστούν στον δημόσιο χώρο, αλλά οι έμφυλες ιεραρχίες παρέμεναν απρόσβλητες. Τοποθετήθηκαν στη χαμηλότερη υπαλληλική βαθμίδα και ορίστηκαν ως ειδική κατηγορία προσωπικού, χωρίς περιθώρια βαθμολογικής και μισθολογικής εξέλιξης. Επιπλέον, προσλήφθηκαν σε μια θέση όπου η αρμοδιότητά τους ήταν να βάζουν και να βγάζουν τα καλώδια από τον μεταλλάκτη, συνδέοντας κλήσεις και δίνοντας πληροφορίες καταλόγου. Πρόκειται, λοιπόν για μια δουλειά άκρως μηχανοποιημένη, η οποία απαιτούσε γρήγορες μονότονες και μηχανικές κινήσεις που έπρεπε να αυξάνονται συνεχώς ανάλογα με την αύξηση της κίνησης στα τηλεφωνικά κέντρα.

Ο κατά φύλο καταμερισμός των εργασιών και των ειδικοτήτων σε υπηρεσίες, βιοτεχνίες και εργοστάσια, οι οποίες αφορούν διαφορετικές αμοιβές, έχουν διαφορετικό κοινωνικό κύρος και εκτελούνται κάτω από διαφορετικές συνθήκες εργασίας, αυτόματα παράγουν και αναπαράγουν διαφορετικές έμφυλες υποκειμενικότητες και συλλογικότητες, κατασκευάζοντας παράλληλα την έμφυλη ιεραρχία. Αρχικά, τα τεχνολογικά επιτεύγματα χρησιμοποιούνται μόνο από τους άνδρες, οι οποίοι είναι και οι κατασκευαστές τους, διότι χρειάζονται συγκεκριμένες δεξιότητες τις οποίες οι γυναίκες, θεωρείται πως δεν διαθέτουν, γι' αυτό και γίνονται ανειδίκευτο εργατικό προσωπικό. Τη στιγμή όμως που εμφανίζεται μια νέα τεχνολογία, πιο σύνθετη, η παλιά απλοποιείται και μαζικοποιείται. Όταν, λοιπόν, συμβαίνει αυτή η απλοποίηση, εκεί είναι που τον χειρισμό των μηχανημάτων αναλαμβάνουν αποκλειστικά γυναίκες. Όταν η τεχνολογία γινόταν εύκολα μεταχειρίσιμη, τότε ήταν η στιγμή που αναλάμβαναν οι γυναίκες. Συνήθως, οι γυναίκες έπρεπε να κάνουν μηχανικές κινήσεις, μονότονες οι οποίες ως κύριο

χαρακτηριστικό είχαν την παθητικότητα από την πλευρά των γυναικών. Σε τέτοιου είδους θέσεις δεν συμπεριλαμβανόταν η λήψη αποφάσεων και πρωτοβουλιών (Mann, 2003). Το ίδιο συνέβη σε πολλά επαγγέλματα τα οποία χρησιμοποιούσαν κάποιο είδος τεχνολογίας τα οποία αρχικά εκτελούνταν από άνδρες, ενώ με το πέρασμα του χρόνου οι ειδικότητες έχασαν το κύρος τους και θηλυκοποιήθηκαν. Η μόνη υποχρέωση των γυναικών ήταν να διαθέτουν λεπτότητα κινήσεων, να συντονίζουν τα μάτια με τα χέρια τους και να υπακούνε τις οδηγίες με απώτερο σκοπό τη διεξαγωγή της δουλειάς τους στο μικρότερο δυνατό χρόνο (Στρατηγάκη, 1989). Οι ίδιες οι τηλεφωνήτριες, έπρεπε να κοιτάζουν συνεχώς τον μεταλλάκτη και να περιμένουν να ανάψει κάποιο φωτάκι προκειμένου να γίνει η συνδιάλεξη. Παράλληλα, έπρεπε να συνδέσουν τα καλώδια των γραμμών στα βύσματα σε γρήγορο ρυθμό προκειμένου οι κλήσεις να περνάνε, να γίνονται και να στο τέλος της βάρδιάς τους να έχουν εξυπηρετήσει όσο το δυνατόν περισσότερους πελάτες.

Η τεχνολογία, επομένως, ανοίγει πόρτες σε κάποιους και κλείνει σε άλλους ανάλογα με τη θέση και τον ρόλο που αυτοί έχουν στην έμφυλη ιεραρχία που διέπει κοινωνικές, διαπροσωπικές, εργασιακές και οικονομικές σχέσεις. Ο τομέας των τηλεπικοινωνιών συγκεκριμένα έχει παίξει πολύ σημαντικό ρόλο στην κοινωνική κατασκευή έμφυλων υποκειμένων. Ο κατά φύλα διαχωρισμός των εργασιών και ειδικά η τοποθέτηση μόνο γυναικών στο πόστο των τηλεφωνητριών συμβάλλει στη λογοθετική κατασκευή της θηλυκότητας (Bonds, 2006).

1.3 Η τηλεφωνία ως γυναικείο επάγγελμα

Από τα πρώτα βήματα εισαγωγής των γυναικών στον χώρο της έμμισθης εργασίας, πρώτα κριτήρια κατανομής τους στα διάφορα επαγγέλματα αποτέλεσαν τόσο τα «φυσικά» τους χαρακτηριστικά όσο και το χαμηλό κοινωνικό τους κύρος που τις καθιστούσε φθινό εργατικό δυναμικό. Ακόμη και στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, η οποία δημιούργησε θέσεις εργασίας για τις γυναίκες, το φύλο έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Η τεχνολογία δεν αποτέλεσε ουδέτερο πεδίο εκτός κοινωνικής συνοχής και σχέσεων εξουσίας, αλλά ενσωματώθηκε σε ποικίλα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά περιβάλλοντα. Όχι απλά δεν συνέβαλε στην αλλαγή των κοινωνικών

μοτίβων αλλά αντίθετα ενίσχυσε τις ήδη υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας καθώς και τους κοινωνικούς διαχωρισμούς που τις διέπουν (Bonds, 2006).

Γυναίκες οι οποίες προσλήφθηκαν στα Τηλεφωνικά Κέντρα της Ελλάδας αλλά και σε άλλες υπηρεσίες –ιδιωτικές και δημόσιες- ανέλαβαν τη θέση της τηλεφωνήτριας όχι επειδή οι άνδρες δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στη συγκεκριμένη θέση αλλά επειδή οι ίδιες, όπως πίστευε η κοινή γνώμη της εποχής, διέθεταν κάποια «φυσικά» και «εγγενή» χαρακτηριστικά που τις καθιστούσαν ιδανικές για την εν λόγω εργασία. Πιο συγκεκριμένα, και όσον αφορά τον χώρο της υπαλληλίας στην Ελλάδα, για πολλά χρόνια η εργασία των γυναικών στις υπηρεσίες ήταν απόρροια του κατακερματισμού των γενικότερων εργασιών σε ποικίλες ειδικότητες. Οι κατώτερες θέσεις οι οποίες καταλαμβάνονταν από το γυναικείο προσωπικό, ήταν θέσεις που έχαναν την αξία τους είτε όταν απαξιώνονταν από τους άνδρες είτε όταν μετατρέπονταν σε αυστηρά γυναικείες ειδικότητες λόγω των «γυναικείων χαρακτηριστικών» που ταίριαζαν σε αυτές. Τέτοιου είδους θέσεις σχετίζονταν με τον τομέα της εκπαίδευσης και της κοινωνικής εργασίας όπως για παράδειγμα νοσοκόμες, μαίες, αλλά και όσες αφορούσαν τις νέες τεχνικές βοηθητικής εργασίας όπως δακτυλογράφοι και τηλεφωνήτριες. Πρόκειται για επαγγέλματα τα οποία αναγνωρίστηκαν ως καθαρά γυναικεία και προσλαμβάνονταν μονάχα γυναίκες (Αβδελά σε Μαυρογορδάτο & Χατζηιωσήφ 1988: 199).

Στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά και γενικότερα όπου αναπτύχθηκε ο τομέας των τηλεπικοινωνιών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα όταν και πρωτοεμφανίστηκαν οι μεταλλάκτες, εμφανίστηκαν και οι άνδρες τηλεφωνητές οι οποίοι τους χειρίζονταν. Οι ίδιοι μεταφέρθηκαν από τον τομέα της τηλεγραφίας ο οποίος θεωρούνταν καθαρά ανδρικός κλάδος. Οι τηλεγραφικές εταιρείες προσλάμβαναν άνδρες οι οποίοι λάμβαναν και μετέφεραν κωδικοποιημένες πληροφορίες. Έπρεπε να έχουν άριστη γνώση του κώδικα Μορς, να χρησιμοποιούν με άνεση το τηλεγραφικό κλειδί και να γράφουν γρήγορα αλλά δεν είχαν προσωπική επαφή με τους πελάτες. Αντίθετα, οι τηλεφωνικές εταιρείες έδιναν έμφαση στη διαδραστική φύση της παροχής των τηλεφωνικών υπηρεσιών. Ο μεταλλάκτης απαιτούσε νέες εργασιακές ικανότητες και όχι εκείνες που επικρατούσαν μέχρι τότε, δηλαδή ειδικευμένους εργάτες και τεχνίτες με σωματική διάπλαση και δύναμη. Επειδή στην τηλεφωνία υπήρχε προσωπική επαφή των τηλεφωνητριών με τους συνδρομητές, οι εταιρείες αναζητούσαν υπαλλήλους οι οποίοι θα αποτελούσαν την εικόνα της εταιρείας προς τα έξω κι επομένως θα

έπρεπε να είναι ευγενικοί και ήρεμοι (Lipartito 1994: 1084). Ωστόσο, σύντομα οι άνδρες τηλεφωνητές χαρακτηρίστηκαν τόσο από τους συνδρομητές όσο και από τους εργοδότες τους ως απείθαρχοι και πολλές φορές αγενείς. Συγκεκριμένα, η εταιρεία Μπελ⁵, ήδη από το 1907 είχε χαρακτηρίσει τους άνδρες τηλεφωνητές δύσκολα πειθαρχήσιμους, ενώ θεωρούνταν ότι δεν ήταν τόσο ευσυνείδητοι, επιμελείς και υπομονετικοί όσο οι γυναίκες (Sangster 1978: 110). Έτσι, άρχισε η σταδιακή αντικατάστασή τους από γυναίκες τηλεφωνήτριες τόσο στην Αμερική όσο και σε άλλες χώρες. Προτιμήθηκαν από τους άνδρες λόγω της υπομονετικής, φιλικής και συγκαταβατικής τους «φύσης». Επιπλέον, οι εργοδότες επωφελήθηκαν οικονομικά καθώς οι γυναίκες αποτελούσαν φθινό εργατικό δυναμικό, όχι μόνο στον τομέα της τηλεφωνίας (Frahm, 2016: 2-3). Έως το 1917 τα τηλεφωνικά κέντρα των Ηνωμένων Πολιτειών είχαν κατακλυστεί από γυναίκες τηλεφωνήτριες. Η τηλεφωνία έγινε γένους θηλυκού, ενώ τα έμφυλα κοινωνικά στερεότυπα και οι αντιλήψεις διαμόρφωσαν έναν εργατικό κλάδο ο οποίος θα εξυπηρετούσε τα οικονομικά συμφέροντα των εργοδοτών. Στη θηλυκοποίηση του επαγγέλματος συνέβαλε και η ίδια η συλλογική αντίληψη για τη συσκευή του τηλεφώνου, μέσω της οποίας αυτή ταυτιζόταν με τις γυναίκες και τη φλυαρία. Επιπλέον λόγοι που οδήγησαν στον έμφυλο αυτό διαχωρισμό, ήταν, καθώς πίστευαν οι εργοδότες, το γεγονός ότι οι γυναίκες διέθεταν αυτά τα «εγγενή» χαρακτηριστικά που απαιτούσε η συγκεκριμένη χειρωνακτική εργασία, καθώς επίσης κι ότι μπορούσε να βρεθεί μεγάλος αριθμός εργατριών με τα απαραίτητα προσόντα, εύκολα και άμεσα (Lipartito, 1994: 1084).

Σε πληθώρα εργασιών ανά τον κόσμο, οι γυναίκες προτιμούνταν -και σε κάποιες περιπτώσεις προτιμούνται και σήμερα- διότι επικρατεί η άποψη ότι είναι «εκ φύσεως» κατάλληλες και ιδανικές για μονότονες εργασίες που περιλαμβάνουν επανειλημμένες πρακτικές οι οποίες απαιτούν ταχύτητα, λεπτότητα κινήσεων και υπομονή. Πρόκειται για μια ιστορικά καθορισμένη θέση που έχουν οι γυναίκες μέσα στον χώρο της εργασίας από την είσοδό τους σε αυτήν έως και σήμερα. Η θέση τους και οι αρμοδιότητές τους συνδέονται με τη φυσιολογία του σώματός τους, μια φυσιολογία προκαθορισμένη από τον εκάστοτε ιατρικό και επιστημονικό λόγο (Balsamo σε Μακρυγιώτη 2004:211). Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα γίνεται μέσα από ένα φάσμα σχέσεων εξουσίας, ιεραρχίας και «φυσικών» χαρακτηριστικών.

---

⁵Η Εταιρεία Μπελ ή αλλιώς Bell Company, ιδρύθηκε το 1877 στον Καναδά της Αμερικής από τον Αλεξάντερ Γκράχαμ Μπελ (1847-1922) και αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη τηλεφωνική εταιρεία του κόσμου.

Έτσι λοιπόν, νεαρές γυναίκες κατέκλυσαν τα τηλεφωνικά κέντρα λόγω της ήρεμης και γλυκιάς φωνής τους και της ικανότητάς τους να ακούνε με μεγάλη προσοχή και πειθαρχία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ

2.1 Το εργαζόμενο σώμα των τηλεφωνητριών

Όταν ακούμε για το επάγγελμα των τηλεφωνητριών, αυτό που φανταζόμαστε είναι μια ήρεμη φωνή στην άλλη άκρη του ακουστικού. Ωστόσο, η πραγματικότητα ήταν πολύ διαφορετική. Οι ίδιες έπρεπε να κάθονται, αρχικά, για έξι και αργότερα για 7 ώρες της ημέρας σε μια καρέκλα, συνδέοντας συνεχώς βύσματα και καλώδια και φορώντας αδιαλείπτως τα βαριά ακουστικά στο κεφάλι. Πολλές τηλεφωνήτριες ήταν συγκεντρωμένες στις αίθουσες των μεταλλακτών, έχοντας η καθεμία το ακουστικό της και πολλά τηλεφωνήματα να απαντήσει προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες που δημιούργησε η ραγδαία εξέλιξη των τηλεπικοινωνιών στην Ελλάδα κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970.

Βέβαια, το φαινόμενο της εντατικής και αδιάκοπης εργασίας επικρατούσε ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, όταν οι γυναίκες εισήχθησαν στην υπηρεσία των τηλεπικοινωνιών της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, όπως περιγράφει η Μαρία Σβώλου στον «*Αγώνα της Γυναίκας*»⁶, οι τηλεφωνήτριες εργάζονταν εξήμισυ ώρες την ημέρα, εξυπηρετώντας διακόσιους και παραπάνω συνδρομητές. Η εντατικοποίηση της εργασίας τους με το πέρασμα του χρόνου δημιούργησε σημαντικά προβλήματα υγείας στις εργαζόμενες. Οι ίδιες έπασχαν από υπερκόπωση, ενώ πολλές φορές παρατηρήθηκαν λιποθυμίες κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους. Σε υπόμνημά τους, οι τηλεφωνήτριες της δεκαετίας του 1920 αναφέρουν πως οι θάνατοι των τηλεφωνητριών, ως επί των πλείστον, οφείλονταν σε φυματίωση (Αβδελά & Ψαρρά 1985: 181). Άλλες παθήσεις από τις οποίες υπέφεραν κατά την διάρκεια της θητείας τους ήταν αυτές των αυτιών όπως ωτίτιδες, καθώς και νευρική υπερένταση.

Ό,τι συνέβαινε στην Ελλάδα εκείνη την εποχή, είχε ήδη συμβεί δεκαετίες νωρίτερα στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης. Η ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών με το πέρασμα του χρόνου απαιτούσε όλο και περισσότερη δουλειά από την πλευρά των τηλεφωνητριών. Αυτό σήμαινε πιο γρήγορες και μεθοδικές κινήσεις στον μεταλλάκτη, απεριόριστη προσοχή και ταχύτητα. Οι

---

⁶ Ο Αγώνας της Γυναίκας Β/20 (1925), σ. 7

εργοδότες στόχευαν συνεχώς σε όλο και περισσότερα έσοδα, επομένως και περισσότερες κλήσεις. Ο τρόπος όμως με τον οποίο αυτοί αντιλαμβάνονταν την εξέλιξη της τηλεφωνίας, δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα που επικρατούσε στα κατάμεστα τηλεφωνικά κέντρα. Οι τηλεφωνήτριες όσο καλές και γρήγορες και να ήταν στη δουλειά τους, δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν σαν απλά μηχανήματα, παρά τις φιλοδοξίες των εργοδοτών. Αποτέλεσμα της εντατικοποίησης ήταν οι επαναλαμβανόμενες κινήσεις της δουλειάς να «επιτεθούν» στο σώμα των εργαζόμενων τηλεφωνητριών. Στην εταιρεία Μπελ του Καναδά (Bell Company) , μάλιστα, οι τηλεφωνήτριες περνούσαν από ειδική εκπαίδευση κατά την οποία μάθαιναν πώς να χειρίζονται τη φωνή τους και πώς να βελτιώσουν την άρθρωσή τους. Αφού περνούσαν από ιατρικές εξετάσεις προκειμένου να διαπιστωθεί αν είναι κατάλληλες για τη δουλειά της τηλεφωνήτριας, τους μάθαιναν την ιδανική για την εργασία τους στάση σώματος. Ειδικότερα, έπρεπε να ελέγχουν την στάση του σώματός τους στην καρέκλα μπροστά από τον μεταλλάκτη, τη γλώσσα, το πιγούνι αλλά και τα χείλη τους, κάτι που θα εξασφάλιζε την καλύτερη δυνατή άρθρωση που θα είχε ως αποτέλεσμα να ακούγονται ακόμη πιο φιλικές κατά τη διάρκεια των συνδιαλέξεων. Απαγορευόταν να δένουν τα πόδια τους σε στάση σταυροπόδι εν ώρα εργασίας ενώ για να σκουπίσουν την μύτη τους έπρεπε να πάρουν άδεια από τον επόπτη τους (Carmi, 2015: 316-317). Διαπιστώνεται, λοιπόν, η επιβολή ενός ελέγχου ο οποίος δεν περιοριζόταν απλά στην συμπεριφορά και την απόδοση των τηλεφωνητριών αλλά επεκτεινόταν στο σώμα τους, σε μια προσπάθεια «μηχανοποίησής» του. Η εντατικοποίηση σε συνδυασμό με την εργασιακή πολιτική, η οποία «ξεξούμιζε» το ομαδικό πνεύμα από το εργατικό δυναμικό, είχε επιπτώσεις στην υγεία τους. Η πολιτική των εταιρειών ήταν απαγόρευση επαφών και συζητήσεων μεταξύ των εργαζομένων αλλά και τηλεφωνήματα για προσωπικούς σκοπούς.

«Κάποιοι από αυτούς (τους επιστήμονες) είχαν πει ότι και το γεγονός ότι εμείς στη δουλειά μας έπρεπε να παρακολουθούμε τις συνδιαλέξεις για να βλέπουμε αν έχει καλή ακουστικότητα αλλά δεν μπορούσαμε να παρέμβουμε. Ακούγαμε, λοιπόν, δύο ανθρώπους που συνομιλούσαν και που βλέπαμε ότι ο ένας λέει ψέματα στον άλλον. Διότι του έλεγε ας πούμε ότι σε παίρνω από την Καλαμάτα και αυτός ήτανε στο Παρίσι. Και το ότι δεν μπορούσαμε να μπούμε και να του πούμε ότι του λέει ψέματα, ήτανε μια ψυχολογική πίεση την οποία δεχόμασταν καθημερινά στη δουλειά μας..»

Επομένως, οι τηλεφωνήτριες αναγκάζονταν να βρίσκονται σε συνεχή αυτολογοκρισία και αυτοπεριορισμό, σε μια προσπάθεια «μηχανοποίησης» του σώματός τους. Η καταπόνηση του νου και σώματος ήταν αναπόφευκτη. Μάλιστα, κάποιοι επιθεωρητές εργασίας στις Ηνωμένες Πολιτείες είχαν επισημάνει πως πάνω από οχτώ ώρες συνεχούς απασχόλησης των μυών του ματιού σε πολλαπλές κατευθύνσεις, η διαρκής χρήση του οπτικού νεύρου, και η συνεχής εγρήγορση του ακουστικού νεύρου οδηγούσαν σε υπερβολική ψυχική και νευρολογική πίεση. Πιο συγκεκριμένα, ένας γιατρός είχε εκφράσει τους φόβους του σχετικά με την ψυχική υγεία των τηλεφωνητριών, υποστηρίζοντας ότι οι ανύπαντρες εργαζόμενες θα πάθαιναν κάποια στιγμή νευρικό κλονισμό, τον οποίο μπορούσαν να μεταφέρουν αργότερα στα παιδιά. Η έντονη νευρική καταπόνηση ήταν πιθανό να περάσει στην επόμενη γενιά με πιο σοβαρή συμπτωματολογία, κατά τα λεγόμενα ειδικών (Lipartito, 1994: 1097).

Ειδικότερα, οι τηλεφωνήτριες της εταιρείας Μπελ, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, είχαν κάνει λόγο για ψυχολογική πίεση η οποία ήταν απόρροια των συνεχών ελέγχων από την πλευρά της διοίκησης. Οι κανόνες ήταν αυστηροί και οι ίδιες έπρεπε μόλις καθήσουν στο πόστο τους να στέκονται ίσια, να μην μιλάνε και να μην χαμογελάνε. Οι επόπτες, οι οποίοι βρίσκονταν συνεχώς από πάνω τους, είχαν εντολές από τη διεύθυνση για συχνές παρατηρήσεις και πιέσεις με σκοπό την ταχύτητα και την αποδοτικότητα της εξυπηρέτησης. Οι ίδιες οι τηλεφωνήτριες είχαν παραπονεθεί για το βάρος των ακουστικών τα οποία τους δημιουργούσαν πηγές και πόνο. Όπως αναφέρεται από τον Sangster (1978) λιποθυμούσαν και γινόντουσαν υστερικές από την πίεση της ταχύτητας της δουλειάς. Πολλές πάθαιναν νευρικό κλονισμό κι έμεναν εκτός δουλειάς για εβδομάδες, ενώ τους χορηγούνταν νευρολογικά φάρμακα. Για εκείνες, το πιο δύσκολο κομμάτι της δουλειάς ήταν τα υπεραστικά τηλεφωνήματα, για τα οποία περίμεναν πολλή ώρα στην γραμμή, με αποτέλεσμα να δέχονται ηλεκτρικά σοκ τα οποία τους προκαλούσαν σπασμούς (Sangster, 1978: 111).

Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι τα προβλήματα υγείας των τηλεφωνητριών αποτελούσαν καθολικό φαινόμενο, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι στην Ελλάδα αυτά εμφανίστηκαν πολύ αργότερα από άλλες χώρες. Ωστόσο, πολλές από τις αντιλήψεις γύρω από την ψυχική και νευρική ευαισθησία των γυναικών τηλεφωνητριών αποτυπώνουν την ιατρική προσέγγιση της εποχής για το ζήτημα. Λόγοι περί υστερίας και νευρικής κατάπτωσης αποτυπώνονται το ίδιο από ειδικούς στις αρχές του αιώνα στο εξωτερικό αλλά και περίπου μισό

αιώνα αργότερα στο εγχώριο ιατρικό προσκήνιο. Οι λιποθυμίες των τηλεφωνητριών της Αμερικής, θυμίζουν αυτές των τηλεφωνητριών του ΟΤΕ που συνέβησαν κυρίως κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960. Κατά συνέπεια, είναι μάλλον λογικό να υποθέσουμε ότι συνέβαιναν και στις απαρχές της τηλεφωνίας στην Ελλάδα αλλά δεν καταγράφονταν.

2.2 Λιποθυμίες: Πρώτη διάγνωση «υστερία»

Ενώ οι γυναίκες είχανε ήδη αρχίσει να κάνουνε τα πρώτα τους βήματα στον εργασιακό χώρο των υπηρεσιών από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι συνθήκες εργασίας παραμένουν οι ίδιες ακόμη και μεταπολεμικά. Όπως χαρακτηριστικά παραθέτει σε ομιλία της το 1967 η πρόεδρος του Συλλόγου των Τηλεφωνητριών, Ευγενία Κατσουρίδου, οι λιποθυμίες επανεμφανίστηκαν τα έτη 1955, 1963 και 1964. Τέτοιου είδους λιποθυμίες ίσως να συνέβαιναν και παλαιότερα στο τηλεφωνικό κέντρο της Αθήνας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μια από τις πληροφορήτριες, η παρουσία των ασθενοφόρων, έξω από το κτίριο του ΟΤΕ στην πλατεία Ταχυδρομείου, ήταν συνεχής.

« ...γίνονται οι λιποθυμίες για χρόνια, το πρώτων βοηθειών, τα φορεία, τα ράντζα, σαν ράντζα ήτανε στο πλάι της κάθε αίθουσας και πρώτων βοηθειών στάθμευε μόνιμα απ'έξω από τον ΟΤΕ γιατί δεν υπήρχε περίπτωση ας πούμε να μην...»

Μια άλλη αναφέρει πως το γεγονός ότι ασθενοφόρα στάθμευαν συνεχώς έξω από τον ΟΤΕ, αποτελούσε λόγο για τον οποίο ο πατέρας της δεν ήθελε να δουλέψει στον ΟΤΕ. Ο ίδιος δούλευε στην πλατεία Ταχυδρομείου και έβλεπε τα περιστατικά. Τα συμπτώματα τα οποία παρατηρήθηκαν στις τηλεφωνήτριες και τα οποία κάποιες φορές οδηγούσαν στις λιποθυμίες ήταν ασφυκτικά φαινόμενα, αρρυθμίες της καρδιάς, υπόταση, ακαμψία των άκρων, ρίγη. Όσον αφορά στην περίθαλψη και αντιμετώπιση τέτοιου είδους φαινομένων, αυτή, αρχικά, ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Όπως αναφέρουν οι ίδιες οι τηλεφωνήτριες:

«Η Δ/ση του ΥΤΚΑ κρατά τις ασθενείς σε μία αποθήκη επί ώρες χωρίς γιατρό και χωρίς να τις μεταφέρει στον Σταθμό Α' Βοηθειών για να μη γίνη θόρυβος. Άλλοτε ο γιατρός που προσέρχεται γνωματεύει «ίσως υστερία» ή «εμμετική κρίσις».

(Αναγέννησις, α' περίοδος, Τεύχος 15, Φεβρουάριος – Μάρτιος 1967, σελ.4)

Στο παραπάνω παράθεμα γίνεται λόγος για πιθανή «υστερία» ως πηγή των ατυχημάτων των τηλεφωνητριών κατά τη διάρκεια της εργασίας τους. Η ίδια η κοινή γνώμη πολλές φορές υποστήριζε πως το επάγγελμα των τηλεφωνητριών είχε ψυχικές επιπτώσεις στις εργαζόμενες. Μια από τις πληροφορίτριες και πρώην πρόεδρος του συλλόγου, μιλώντας για την ημέρα την οποία πήρε τα νέα ότι έγινε δεκτή στον ΟΤΕ αναφέρει ένα επεισόδιο το οποίο αποτυπώνει γενικότερες αντιλήψεις για την υγεία των τηλεφωνητριών, οι οποίες επικρατούσαν εκτός των θηρών. Η ίδια διηγείται:

«Όταν πέτυχα, ότι θα με πάρουνε -σου λέω είχε πεθάνει και ο πατέρας μου δεν είχε βγει η σύνταξη κ.τ.λ, είχαμε προβλήματα- πήγε η μητέρα μου στον μπακάλη –δεν υπήρχαν τηλέφωνα στα σπίτια- να πάρει έναν θείο μου, ξέρω γω, να του πει το παιδί έπιασε δουλειά. Πιάνει δουλειά και στον ΟΤΕ ας πούμε, δεν ήτανε κάτι που πέρναγε απαρατήρητο. Κι έρχεται σπίτι κλαμένη, της λέω μαμά τι συμβαίνει; Παιδί μου, μου λέει, το θυμάμαι τώρα και στεναχωριέμαι, μου είπανε, ήτανε μια κυρία στον μπακάλη και μου είπε... -χάρηκε η κακομοίρα η μάνα μου ότι το παιδί διορίστηκε στον ΟΤΕ- και ήτανε μια κυρία και μου λέει, «Κυρία μου, μη χαίρεσαι, τρελή θα την πάρεις από κει μέσα» και ήρθε η μάνα μου κλαμένη. Ε μαμά της λέω εγώ που πάω για το χαρτζιλίκι και θα φύγω κτλ, δεν υπάρχει τέτοιο θέμα. Θέλω να σου πω η εικόνα που επικρατούσε ήτανε αυτή ότι αρρωσταίνουνε ότι παθαίνουνε προβλήματα υγείας αλλά και γενικότερα, εντάξει όχι τρέλας αλλά τώρα αυτή η υπερένταση είχε συνέπειες και στα σπίτια μέσα.»

Οι ψυχολογικές δυσκολίες στη διάρκεια της εργασίας περιγράφονταν, και ταυτόχρονα νοσηματοδοτούνταν, στον τρέχοντα λόγο με τον όρο «τρέλλα». Στην προκειμένη περίπτωση δεν έχουμε να κάνουμε με την ιατρική προσέγγιση του ζητήματος αλλά με το ιδιαίτερα αρνητικό φορτίο σημασιών που έφερε ο όρος κοινωνικά εκείνη την εποχή για το άτομο και την οικογένειά του.

Οι γυναίκες τηλεφωνήτριες δέχονταν πίεση από τους επόπτες, από τους συνεχείς ελέγχους στο ακουστικό τους, από τους συνδρομητές καθώς και από τη διεύθυνση, η οποία απαιτούσε από τις ίδιες να απαντούν σε έναν συγκεκριμένο αριθμό κλήσεων ανά ώρα. Όπως, μάλιστα, αναφέρει η

Ευγενία Κατσουρίδου σε συζήτηση μαζί της σχετικά με την ψυχική πίεση που δέχονταν οι τηλεφωνήτριες:

«Όταν συνδέαμε τον συνδρομητή με τον συνδρομητή της άλλης πόλεως, κλείναμε την επικοινωνία, βγαίναμε απ'έξω εμείς και αυτοί μιλούσανε. Αυτό το θέμα ακριβώς, όταν ψάχναμε για την ανθυγιεινότητα της εργασίας, μας το επισήμανε ο Στεφανής⁷,...είχε πει πως αυτό ακριβώς είναι μια αιτία για να υπάρχει ένταση σε μας γιατί δημιουργούσαμε ένα κύκλωμα από το οποίο εμείς βγαίναμε και αυτό οι ψυχολόγοι, οι ψυχίατροι το θεωρούσαν πάρα πολύ στερητικό για μας...Η επιστήμη το εξέφραζε, το θεωρούσε πολύ αρνητικό για την ψυχική μας ηρεμία. Ημασταν συνεχώς σε έναν αποκλεισμό.»

Όλοι αυτοί οι παράγοντες σε συνδυασμό με τη φύση της δουλειάς η οποία ήταν εντατική, μηχανική και μονότονη, δημιουργούσαν μια ψυχική πίεση η οποία, όπως ήταν αναμενόμενο, εκδηλωνόταν στο προσωπικό, οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον των τηλεφωνητριών. Ωστόσο, το γεγονός ότι δέχονταν σωματική και ψυχική πίεση, δεν τις καθιστούσε αυτομάτως «τρελές» ή «υστερικές». Τέτοιου είδους χαρακτηρισμοί αποτελούν λανθάνουσες γενικεύσεις οι οποίες έχουν επικρατήσει με το πέρασμα του χρόνου ως κατηγορίες κατάταξης γυναικών των οποίων το σώμα καταπονείται και αντιδρά κάτω από πιεστικές συνθήκες, είτε εργασιακές είτε προσωπικές και οικογενειακές.

Κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, όταν η επιστήμη, η τεχνολογία και η ιατρική έχουν εξελιχθεί σημαντικά, συναντάμε ακόμα τη μακροχρόνια εννοιολόγηση της υστερίας ως ασθένειας βασισμένης στην ανατομία και βιολογία του γυναικείου σώματος. Η ίδια αναδείχθηκε ως η κατεξοχήν «γυναικεία» νόσος η οποία προσβάλλει την ψυχική υγεία της γυναίκας όταν παρεμποδίζεται η αναπαραγωγική λειτουργία του σώματός της. Με αυτόν τον τρόπο, υπονοείται η «φυσική» πορεία της γυναίκας από κορίτσι σε γυναίκα και από γυναίκα σε μητέρα. Για πολλά χρόνια, η υστερία και οι θεωρίες που την περιέβαλαν, απεικόνιζαν και εξέφραζαν οτιδήποτε έβρισκαν οι άνδρες περίπλοκο, ευερέθιστο και απείθαρχο στις γυναίκες. Η υπερβολική συναισθηματικότητα που εξέφραζε η «υστερική» γυναίκα αντιμετωπιζόταν ως μια παθολογική εντατικοποίηση της φυσικής γυναικείας ευαισθησίας η οποία προϋπήρχε της υστερίας και ήταν απόρροια των επιμέρους σταδίων ωρίμανσης του γυναικείου σώματος (π.χ έμμηνος ρύση,

---

⁷ Κώστας Στεφανής: Καθηγητής Ψυχιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών

εμμηνόπαυση κ.α) .Πολλές φορές έβλεπαν το γυναικείο σώμα ως ένα σύνθετο σύμπλεγμα λειτουργιών και δομών το οποίο άλλαζε συνεχώς στον κύκλο της ζωής μιας γυναίκας –εφηβεία, εμμηνόρροια, εγκυμοσύνη, τοκετός, εμμηνόπαυση-, κι έτσι είχε την τάση να «δυσλειτουργεί» (Micale 1995: 68-69). Η γυναίκα λόγω της ανατομίας του σώματός της και της σύνδεσής του με την αναπαραγωγή, αποτέλεσε ανεξήγητο φαινόμενο για τον ανδροκρατούμενο κόσμο της ιατρικής και ψυχιατρικής. Ενώ πρόκειται για μια «νόσο» η οποία άνθισε κατά τη Βικτωριανή εποχή στα κέντρα του δυτικού πολιτισμού, γεγονός το οποίο αποδεικνύει τη σχέση της ανάπτυξης της νόσου με τις οικονομικοπολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής, τα κατάλοιπά της είναι εμφανή στους κυρίαρχους λόγους περί θηλυκότητας και γυναικείου σώματος και στις επόμενες δεκαετίες. Ο συντηρητισμός που αναπτύχθηκε τότε προσδιόρισε τη γυναίκα με βάση την ανατομία του σώματος, την αναπαραγωγή και την ανατροφή των παιδιών.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, όταν οι γυναίκες εισήλθαν στον χώρο της έμμισθης εργασίας, οι αντιδράσεις απέναντι σε αυτή τη νέα εξέλιξη των πραγμάτων στηρίχθηκαν σε επιχειρήματα τα οποία επισήμαναν τη «φύση» της γυναίκας και αναγνώριζαν την κοινωνική της θέση μόνον μέσα από την αναπαραγωγή και την οικογένεια (Αβδελά σε Μαυρογορδάτο και Χατζηιωσήφ 1988: 204).

Η συμπτωματολογία που παρατηρήθηκε σε περιπτώσεις ασθενειών που διαγνώστηκαν ως υστερία, ήταν παρόμοια με αυτή των τηλεφωνητριών, αλλά αυτό δεν προεξοφλούσε τη διάγνωση του φαινομένου των λιποθυμιών ως υστερία. Βέβαια, οι διαγνώσεις όσον αφορά τα ατυχήματα των τηλεφωνητριών του ΟΤΕ, ήταν ποικίλες ανάλογα με τον γιατρό, τη διοίκηση του οργανισμού και την εποχή.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η υστερία και η νεύρωση αποτέλεσαν διαγνώσεις και των Γερμανών ιατρών όσον αφορά παρόμοια εργασιακά ατυχήματα τηλεφωνητριών, σε τηλεφωνικά κέντρα της Γερμανίας. Οι ίδιες υποστήριζαν ότι βίωναν κάτι σαν ηλεκτρικό σοκ από την αριστερή πλευρά του σώματός τους, με επίκεντρο το αριστερό τους αυτί. Το ίδιο, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, παρατηρήθηκε και στα τηλεφωνικά κέντρα της Αμερικής, στην αρχή του 20^{ου} αιώνα, όταν οι τηλεφωνήτριες έκαναν λόγο για κάποιου είδους ηλεκτρικού σοκ, ειδικά σε περιπτώσεις όπου οι ίδιες περίμεναν για αρκετή ώρα σε ανοιχτή γραμμή (Sangster, 1978). Αυτή τους η δήλωση σε συνδυασμό με τον αριθμό και τη συχνότητα τέτοιου είδους ατυχημάτων εν ώρα εργασίας, κίνησε το ενδιαφέρον γιατρών και επιστημόνων προκειμένου να εξηγηθεί το

φαινόμενο. Η πρώτη διάγνωση ήταν τραυματική νεύρωση και υστερία, όπως έγινε και στην περίπτωση των ελληνίδων τηλεφωνητριών, πολλά χρόνια αργότερα. Καθώς, όμως, οι επιστήμονες και ειδικότερα οι ψυχίατροι εμβάθυναν στην εξήγηση τέτοιου είδους ατυχημάτων, βρέθηκαν αντιμέτωποι με ζητήματα όπως ο εαυτός, το σώμα και η τεχνολογία. Όλα αυτά μαζί θα έδιναν μια λύση στο αδιέξοδό τους. Αρχικά, οι τηλεφωνήτριες κατηγορήθηκαν πως προσποιούνταν τα συμπτώματα, προκειμένου να αναγνωριστεί το επάγγελμά τους ως ανθυγιεινό και να επωφεληθούν από αυτό οικονομικά και εργασιακά. Αργότερα, η εμφάνιση της υστερίας συνδέθηκε με το άγχος της νέας εποχής, τα τεχνολογικά επιτεύγματα και την αύξηση της παραγωγής, με αποτέλεσμα τη λεγόμενη τραυματική νεύρωση (Killen, 2003). Με το πέρασμα του χρόνου, τα συμπτώματα που σχετίζονταν με την παραδοσιακή αντίληψη γύρω από την «ασθένεια» της υστερίας, δέχθηκαν ποικίλες αλλαγές. Η πολιτισμική και κοινωνική αλλαγή δείχνει να επηρεάζει σημαντικά τις κλινικές εκδηλώσεις. Ειδικότερα, στην Ελλάδα, με το πέρασμα των δεκαετιών, τα υστερικά φαινόμενα έδειξαν να μειώνονται, η συμμετοχή των ανδρών σε αυτά να αυξάνεται και οι κλινικές ενδείξεις να αποκτούν μια λιγότερο δραματική παρουσίαση της νόσου. Οι εν λόγω αλλαγές αποδόθηκαν στις οικονομικοκοινωνικές συνθήκες που συνέβησαν στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα. Η ίδια, πέρασε από μια μη-δυτικού τύπου κοινωνική δομή σε μια πιο δυτικοποιημένη, γεγονός το οποίο σήμαινε τη βελτίωση του μορφωτικού και βιοτικού επιπέδου των πολιτών, την ελεύθερη εκδήλωση των ηθών καθώς και τον επαναπροσδιορισμό των οικογενειακών δεσμών που έπαψαν πλέον να είναι αυστηροί και περιοριστικοί (Zervas και λοιποί, 2007: 352,358).

Παρατηρείται, λοιπόν, πως το γυναικείο σώμα βρίσκεται στο επίκεντρο του κοινωνικού και ιατρικού βλέμματος, ενός βλέμματος καθαρά ανδρικού. Η ίδια η βιωμένη εμπειρία του γυναικείου σώματος, από τις ίδιες τις τηλεφωνήτριες δεν υφίσταται και δεν προσμετράται ως έγκυρη πηγή πληροφοριών σχετικά με το σώμα και τις λειτουργίες του. Επομένως, το σώμα νοηματοδοτείται ως κάτι αντικειμενικό, αποκομμένο από τον ψυχισμό, τα συναισθήματα και την εμπειρία αυτών στις οποίες ανήκει. Ο ιατρικός λόγος, ο οποίος συγκροτήθηκε από αστούς λευκούς άνδρες, ήταν αυτός που μίλησε και καθόρισε την εμπειρία των σωμάτων, μη λαμβάνοντας υπόψη κάτι άλλο πέρα από την ανατομία και τα εξωτερικά συμπτώματα. Εφόσον οι γυναίκες εισήλθαν στους εργασιακούς χώρους, τα σώματά τους συνδέθηκαν με το σοκ, την υπερβολική εργασία, την κόπωση και τα εργασιακά ατυχήματα. Τα ατυχήματα ενεργοποίησαν τους ψυχιάτρους να ασχοληθούν με το γυναικείο νευρικό σύστημα. Στην περίπτωση των

τηλεφωνητριών, η υπερβολική δουλειά, η κόπωση, το άγχος σε συνδυασμό με τον θόρυβο προκαλούσε στις ίδιες νευρικό κλονισμό. Αυτό, αποδόθηκε στον μηχανισμό που διαχειρίζονταν, ο οποίος, κατά γενική ομολογία, μετέφερε ηλεκτρισμό στο σώμα με αποτέλεσμα αυτό να παθαίνει κάποιου είδους «σοκ» (Killen, 2003).

Το ίδιο συνέβη και με τις τηλεφωνήτριες του ΟΤΕ, οι οποίες αφού διαγνώστηκαν αρχικά ως υστερικές και νευρικές από τους γιατρούς του ΥΤΚΑ⁸, ζήτησαν συμπληρωματικές διαγνώσεις από εξωτερικούς γιατρούς και επιστήμονες. Οι ίδιες, συγκεκριμένα, μίλησαν για τις «διαγνώσεις» τόσο των ειδικών όσο και των ανδρών συναδέλφων τους οι οποίοι απέδιδαν τα προβλήματα υγείας τους στην έμμηνο ρύση των γυναικών. Λένε χαρακτηριστικά για έναν γιατρό ότι:

«Αυτός, λέγαμε ότι κρυνώνουμε, βάλτε σκουφιά μας έλεγε γιατί φώναζε και επιτροπές των τηλεφωνητριών μέσα και τους έλεγε τι αισθάνεστε και αυτά. Λέγανε εκείνες ότι αισθανόμαστε ψύξη στο κεφάλι αλλά όλα αυτά είχαν κάποιες συνέπειες, ήταν όλα από τα ακουστικά που φοράγαμε. Ότι έπρεπε να κάνουμε διακοπές, κάθε μια ώρα νομίζω ήτανε δέκα λεπτά εκτός για να ξεκουράζεται το ακουστικό νεύρο. Όλα αυτά δημιούργησαν προβλήματα και έπρεπε να πάρουμε μέτρα. Κατ'αρχήν δεν είχαμε κλιματισμό, βάζανε κλιμάτισμό, από αυτά τα σώματα τα μικρά τα οποία όμως δημιουργούσανε άλλα προβλήματα. Πήγαινες σε γυναικολόγους γιατί πάθαινες ψύξεις. Εγώ είχα πάθει ψύξη και έκανα επέμβαση η άλλη έκανε διάφορα άλλα γυναικολογικά θέματα. Δηλαδή δημιουργούσανε προβλήματα, βάζανε την ψύξη πιο δυνατή και παθαίναμε κρυσπαγήματα γιατί τα μηχανήματα πρέπει να έχουνε κάποια...»

Στο παραπάνω απόσπασμα υπονοείται ότι τόσο γιατροί όσο και άνδρες συνάδελφοι των τηλεφωνητριών, αμφισβητούν τα λεγόμενά τους για όσα αυτές ένιωθαν ή πάθαιναν στον εργασιακό χώρο. Προκειμένου να αποδεχτούν ότι αντιμετώπιζαν προβλήματα υγείας τα οποία είχαν άμεση σχέση με τον εργασιακό χώρο, τα απέδιδαν στις σωματικές λειτουργίες του γυναικείου σώματος, όπως η εμμηνόρροια, με βάση τα οποία αντιλαμβάνονταν την γυναίκα ως πιο αδύναμη και πιο ευαίσθητη από τους ίδιους. Για τους λόγους, λοιπόν, που αναφέρουν και οι ίδιες προσωπικά, αιτήθηκαν άμεση εξέταση τόσο των ίδιων όσο και του χώρου στον οποίον

---

⁸ Υπεραστικό Τηλεφωνικό Κέντρο Αθηνών

εργάζονταν, προκειμένου να εξεταστεί η πιθανότητα τα ατυχήματα να είναι απόρροια της τεχνολογίας του χώρου αλλά και της υπερκόπωσης των ίδιων λόγω της συνεχούς εντατικοποίησης της δουλειάς τους. Όπως ανέφερε ο καθηγητής Αλεβιζάτος:

«[...] Η υπό των τηλεφωνητριών εκτελούμενη εργασία είναι γενικώς επίπονος απαιτούσα εξαιρετικήν πνευματικήν συγκέντρωσιν, έντασιν και συνεπώς κόπωση του ακουστικού κέντρου εν τω εγκεφάλω, επιδεξιότητα κινήσεων, ενώ η επί ώρας χρησιμοποίησις του ακουστικού σταθμού ιδιαιτέρως επιφέρει κάμματα και λόγω συνεχούς θερμάνσεως του ακουστικού και των πτερυγίων του ωτός και της επιδρώσεως, καταστρέφει την ισορροπία του νευρικού συστήματος.»

(Συνθήκες Εργασίας Τηλεφωνητριών, ομιλία της προέδρου του Συλλόγου, 1967)

Παρά τις γνωματεύσεις γιατρών και καθηγητών, η διοίκηση του ΟΤΕ δεν προχώρησε σε ολοκληρωμένες λύσεις για να εξαλειφθεί το φαινόμενο των λιποθυμιών στα διάφορα τηλεφωνικά κέντρα της Ελλάδας, με αποτέλεσμα τη συνέχιση του και τα επόμενα χρόνια. Περίπου δέκα χρόνια μετά, γίνεται εκ νέου λόγος περί της υγείας των τηλεφωνητριών με αφορμή νέα κρούσματα λιποθυμιών. Αυτή τη φορά η αιτία αποδίδεται στην επίδραση του θορύβου στην υγεία των τηλεφωνητριών. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Κουσουλάκος, υφηγητής του Στατοακουστικού Κέντρου της Ω.Ρ.Λ κλινικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου, ο οποίος είχε συνεργαστεί με άλλους επιστήμονες για τη διερεύνηση της σχέσης λιποθυμιών και συνθηκών εργασίας:

«Είναι γνωστό, ότι παρόμοιες ομαδικές περιστάσεις λιποθυμιών, ναυτίας, καφαλαλγίας, κ.λ.π., παρατηρούνται και στις τηλεφωνήτριες των τηλεφωνικών κέντρων πολλών κρατών. Τα συμπτώματα αυτά αποδίδονται στον θόρυβο και από πολλούς ερευνητές αναφέρεται ως «ακουστική υπερτονία» ή «ακουστική υπερφόρτωση» ή «σύνδρομο εκ θορύβου» ή «σύνδρομο Χάμπερμαν».

(Αναγέννησις, β' περίοδος, Τεύχος 6, Ιανουάριος 1976, σελ.6)

Μάλιστα, κατά το τέλος της δεκαετίας του 1970, η πιθανότητα της ατομικής ψυχοπαθολογίας –ανεξάρτητη από τον χώρο και τις συνθήκες εργασίας που επικρατούν σε

αυτών-, διαπιστώθηκε ως μη έγκυρη. Όπως ο Κ. Στεφανής είχε αναφέρει στον διοικητή του ΟΤΕ:

«Αι ομάδαι λιποθυμιαί δεν δύναται να αποδοθούν εις ατομικήν ψυχοπαθολογίαν αλλά εις λειτουργικήν αντίδρασιν εκ του αυτόνομου νευρικού συστήματος εις ορισμένους περιβαλλοντικούς παράγοντες.»

(Στο «Ένας αγώνας που σκόρπισε φως⁹», σελ. 43)

2.3 Ένα γυναικείο εργαζόμενο σώμα χωρίς ανάγκες

Το γυναικείο σώμα αποτελεί πεδίο έμφυλων λόγων. Το γυναικείο σώμα αντιμετωπίζεται πρωταρχικά ως δοχείο για το έμβρυο χωρίς να του αναγνωρίζονται σωματικές, διανοητικές, κοινωνικές και σεξουαλικές ανάγκες. Αυτό διαφαίνεται ακόμη και στον εργασιακό χώρο των τηλεφωνητριών κατά τη δεκαετία του 1960. Οι ίδιες υπογραμμίζουν στην εφημερίδα τους:

«Η διεύθυνση ίσως σοκάρεται που καπνίζουν οι γυναίκες, ίσως δεν μας δικαιολογεί κοινωνικές ανάγκες, ίσως δεν νοεί ότι δε γίνεται να κουρντίζουμε τον οργανισμό μας ακόμη κι αν θεωρούμεθα μηχανές, φαίνεται ότι δε φτάσαμε σε σημείο τέτοιας μηχανικής τελειότητας...»

(Αναγέννησις, Τεύχος 2-3, Μάιος-Ιούνιος 1965, σελ.3)

Η πεποίτηση αυτή διακρίνεται ακόμη και στην απόκλιση των τηλεφωνητριών από το 30λεπτο διάλειμμα. Ενώ οι άνδρες είχαν το δικαίωμα να κάνουν διάλειμμα προκειμένου να βγουν από τον χώρο εργασίας τους, να καπνίσουν, να πάνε στην τουαλέτα, να φάνε και να μιλήσουν με άλλους συναδέλφους, οι τηλεφωνήτριες έπρεπε για έξι συνεχόμενες ώρες να απαντάνε σε τηλεφωνήματα, φορώντας συνεχώς τα ακουστικά τους και χωρίς να τους επιτρέπεται η κοινωνικοποίηση με άλλες συναδέλφους σε ώρα εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο, δηλώνεται από πλευράς πολιτείας και εργοδοσίας η αντίληψη ότι οι γυναίκες αποτελούν «προέκταση» του μεταλλάκτη, λειτουργώντας όπως ακριβώς και τα άλλα μηχανήματα της αίθουσας. Όσο για την πρακτική του καπνίσματος συγκεκριμένα, αυτή θεωρούνταν

---

⁹ «Ένας αγώνας που σκόρπισε φως»: Πρόκειται για το βιβλίο που εξέδωσε ο Πανελλήνιος Σύλλογος των Τηλεφωνητριών του ΟΤΕ στην Αθήνα το 1999, προκειμένου να διηγηθεί και να καταγράψει την ιστορία και τους αγώνες του.

αποκλειστικά ανδρική συνήθεια. Το γυναικείο κάπνισμα, από την πρωτοεμφάνισή του – τουλάχιστον δημοσίως- συνδέθηκε με αποκλίνουσα ηθικά συμπεριφορά των γυναικών. Οι γυναίκες που κάπνιζαν σχετίζονταν συνήθως με την πορνεία, την ηθοποιία και την ιδέα της «νέας γυναίκας» η οποία χάνει την θηλυπρέπειά της και αφομοιώνει ανδρικά χαρακτηριστικά και συνήθειες. Για τις ίδιες τις γυναίκες, ωστόσο, το κάπνισμα αποτελούσε πρακτική αντίστασης σε αναχρονιστικές και συντηρητικές αντιλήψεις. Με το κάπνισμα, θεωρείται, ότι έρχονταν πιο κοντά στην ανεξαρτησία και την ωριμότητά τους. Ήταν ένδειξη ανεξαρτησίας και ισότητας με τους άνδρες (Tinkler, 2001). Μπορούμε να ισχυριστούμε, λοιπόν, ότι ο ΟΤΕ δεν νομιμοποιεί γυναικείες πρακτικές οι οποίες κοινωνικά θεωρούνται ηθικά επιλήψιμες.

Επομένως, το γυναικείο σώμα καθώς κάνει την είσοδό του στον εργασιακό χώρο των υπηρεσιών, αλληλεπιδρά, πειθαρχείται, περιορίζεται, προσαρμόζεται, αντιστέκεται και αλλάζει. Πλέον, τα σώματα συγκροτούνται στο πλαίσιο της έμφυλης ιεραρχίας την οποία ορίζουν κοινωνικές και εργασιακές σχέσεις. Συνήθειες και χαρακτηριστικά που φέρει το κάθε υποκείμενο, αλλάζουν κοινωνικό νόημα όταν το υποκείμενο είναι γυναίκα και όταν είναι άνδρας. Για παράδειγμα, το κάπνισμα στον άνδρα, την εποχή εκείνη, αναγνωριζόταν ως αναπόσπαστο στοιχείο της ανδρικής του ταυτότητας, ενώ στη γυναίκα μείωνε τη θηλυκότητά της. Πιο αναλυτικά, τα σώματα γίνονται φορείς σχέσεων εξουσίας και πειθάρχησης, τις οποίες αρχικά ενσωματώνουν. Από την άλλη, ωστόσο, τα ίδια τα σώματα τα οποία «ντύνονται» με πρακτικές εξουσίας, ανήκοντας σε ένα σύστημα κοινωνικής πειθάρχησης και ελέγχου, αναπτύσσουν πρακτικές αντίστασης και αμφισβήτησης της εξουσίας αυτής. Μέσω αυτής της διαδικασίας, τα σώματα οδηγούνται τελικά στον αυτοκαθορισμό και στην αυτονομία τους (Λαμπροπούλου, 2009). Στην περίπτωση των τηλεφωνητριών, η πειθάρχηση και ο έλεγχος των σωμάτων τους από τη διοίκηση του οργανισμού καθώς και από το ίδιο το κράτος, οδήγησε τελικά στη γέννηση πρακτικών αντίστασης. Απόδειξη της αντίστασης αυτής είναι η ίδια η εφημερίδα που εξέδιδαν και οι αγώνες που έκαναν προκειμένου να επέμβουν σε αυτήν την πολιτική εξουσίας και να διεκδικήσουν το καλύτερο για εκείνες και τα σώματά τους. Άλλες, όμως, με κάποιον τρόπο ενσωμάτωσαν τη γενικότερη αντίληψη περί της γυναικείας κατωτερότητας σε πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό επίπεδο. Ένα τέτοιο παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί το γράμμα τηλεφωνήτριας προς την εφημερίδα, με το οποίο η ίδια εκφράζει την άποψη πως οι γυναίκες δεν θα έπρεπε να διεκδικούν περαιτέρω ελευθερίες, ελευθερίες που κατά τη

γνώμη της έχουν επιπτώσεις στο ήδη κουρασμένο σώμα εξαιτίας της διπλής ζωής που ζουν: από την μια εργαζόμενες και από την άλλη μητέρες και σύζυγοι.

«...Δεν αξίζει τον κόπο σε μας η ελευθερία, η ανεξαρτησία μ' οποιαδήποτε μορφή. Γιατί δεν ξέρουμε να τη χρησιμοποιήσουμε. Ή ξέρουμε και δεν μπορούμε. Ή δεν μπορούμε γιατί θα κουραστούμε και το αποτέλεσμα θαναι να δημιουργήσουμε μια γελοία κατάσταση και αξιοθρήνητη μαζί, με τα σπασμένα νεύρα μας και τα δακρυσμένα μάτια μας . Ας έχουμε το θάρρος να τ' ομολογήσουμε. Τέτοιες νίκες που βγάζουν εμάς τις ίδιες νικημένες δε μας χρειάζονται γιατί θα καταλάβουμε μια μέρα, και νικηθήκαμε και «γυναίκες» πάψαμε νάμαστε.»

(Αναγέννησις, Τεύχος 10, Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1966, σελ 3)

Σε αυτήν την περίπτωση, παρατηρείται ταύτιση με τον κυρίαρχο λόγο περί κατωτερότητας της γυναίκας απέναντι στον άνδρα και ανικανότητάς της να ανταπεξέλθει στις ανάγκες της καθημερινότητας μόνη της. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αναπαραγωγική της ικανότητα και στην ιδιότητά της ως μητέρα και σύζυγου..

Ένα μεγάλο μέρος των τηλεφωνητριών, δεδομένων των κυρίαρχων αντιλήψεων της εποχής γύρω από τη μητρότητα, ήταν και μητέρες. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα η προστασία του τοκετού και της μητρότητας να αποτελεί κεφαλαιώδες ζήτημα στις διεκδικήσεις τους. Διεκδικούσαν λοιπόν μεγαλύτερες άδειες τοκετού και μητρότητας, προκειμένου να τους δοθεί ο χρόνος να διαχειριστούν τις αλλαγές που βιώνει το σώμα τους και παράλληλα να είναι κοντά στο παιδί τους τους πρώτους μήνες της ζωής του.

Ένα άλλο κεντρικό ζήτημα της συνδικαλιστικής δράσης των τηλεφωνητριών ήταν το επίδομα ανθυγιεινής εργασίας, το οποίο επανειλημμένα αιτήθηκαν από την πολιτεία και το υπουργείο εργασίας. Ο ίδιος ο νομοθετικός μηχανισμός του ελληνικού κράτους, προκειμένου να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για να προστατέψει τους εργαζόμενους και τις εργαζόμενες από τη σωματική φθορά, δημιούργησε κατηγορίες όπου κάποιοι εντάσσονταν και κάποιοι αποκλείονταν από τα ανθυγιεινά επαγγέλματα. Δημιούργησε, επομένως, έναν τρόπο μέτρησης του κόπου, της κούρασης και της επικινδυνότητας του κάθε επαγγέλματος (Λαμπροπούλου 2009:311). Αυτός ο τρόπος μέτρησης όμως δεν λάμβανε υπόψιν του την προσωπική εμπειρία του κάθε εργαζόμενου υποκειμένου. Έτσι, οι τηλεφωνήτριες αποκλείστηκαν για πολλά χρόνια από το επίδομα

ανθυγιεινής εργασίας επειδή το υπουργείο εργασίας και η διοίκηση δεν απέδιδε στο επάγγελμά τους κάποια σημαντική επικινδυνότητα. Ακόμη και οι λιποθυμίες, αρχικά, δεν είχαν αποτελέσει κριτήριο για τη σωματική φθορά των τηλεφωνητριών. Θεωρούνταν απόρροια της αυξημένης ευαισθησίας της γυναίκας σε σύγκριση με τον άνδρα. Με αγώνες πολλών χρόνων, ωστόσο, οι ίδιες κατάφεραν να πείσουν μέσα από τις εμπειρίες τους αλλά και τους επιστημονικούς και υγειονομικούς ελέγχους -όσον αφορά τον χώρο και τις γενικότερες συνθήκες εργασίας- τους οποίους αιτήθηκαν επανειλημμένως.

Σε αυτήν την περίπτωση, το σώμα γίνεται το μέσο αλλά και ο σκοπός ενός αιτήματος κοινωνικής πολιτικής (Λαμπροπούλου 2009:314). Με άλλα λόγια το σώμα βιώνει, συνειδητοποιεί και διαμεσολαβεί προκειμένου να αποκατασταθεί κοινωνικά, οικονομικά αλλά και υγειονομικά. Οι τηλεφωνήτριες, χρησιμοποιούν το σώμα τους για να επαναφέρουν και να προστατέψουν τη δημόσια υγεία. Οι ίδιες καταγράφουν και καταγγέλλουν εργασιακά ατυχήματα και νέα όσον αφορά στην υγεία των τηλεφωνητριών όλης της Ελλάδας. Με αυτόν τον τρόπο επιχειρούν να επανακτήσουν το σώμα τους το οποίο καθώς εργάζεται, ελέγχεται και πειθαρχείται από τους εργασιακούς κανονισμούς και τη διοίκηση. Πέρα από την κοινωνική πολιτική και την υποχρέωση του κράτους να προστατεύει και να φροντίζει τους εργαζόμενους πολίτες, οι ίδιοι οι εργοδότες αποτελούν την αμέσως επόμενη στάση. Καθώς το οικονομικό κέρδος αποτελεί προτεραιότητα και σκοπός της οποιαδήποτε εταιρείας, επιχείρησης και οργανισμού, τα εργαζόμενα σώματα θυσιάζονται στον βωμό του κέρδους αυτού. Όπως λένε οι ίδιες οι τηλεφωνήτριες:

«Στον ΟΤΕ, στην Αθήνα και στην επαρχία στα μικρά και στα μεγάλα κέντρα , οι τηλεφωνήτριες ξεθεώνονται στη δουλειά. Το νέο ειδικά προσωπικό πολύ συχνά αναρωτιέται: «Ήρθαμε για να δουλέψουμε ή για ν'αχρηστευθούμε;»

(Ομιλία της προέδρου του Συλλόγου Τηλεφωνητριών, Αθήνα 1967)¹⁰

Καθώς η τηλεφωνία εδραιωνόταν όλο και πιο γρήγορα σε ολόκληρη την Ελλάδα, τα κέρδη του ΟΤΕ αυξήθηκαν όπως άλλωστε και η κινητικότητα στα τηλεφωνικά κέντρα. Παρά την αύξηση αυτή των κερδών, ο οργανισμός συνέχισε να λειτουργεί με τα ίδια μηχανήματα και τον ίδιο

---

¹⁰ Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας

αριθμό τηλεφωνητριών. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η υπερκόπωση των τηλεφωνητριών από τη συνεχή ένταση της εργασίας και το άγχος της εποπτείας.

Επομένως, το σώμα στην περίπτωση των τηλεφωνητριών παίζει πολύ καθοριστικό ρόλο καθώς είναι αυτό το οποίο καταπονείται αρχικά, αντιδρά μέσω της παρεμπόδισης της σωστής λειτουργίας του και τελικά μάχεται προκειμένου να αποκατασταθεί η φροντίδα του τόσο από τις ίδιες όσο και από τους γύρω. Στο σώμα συναντώνται κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και έμφυλες σχέσεις εξουσίας οι οποίες ενσωματώνονται και δημιουργούν τάσεις αντίστασης. Βέβαια, πίσω από αυτόν τον πολιτισμό αντίστασης, λανθάνει ένας άλλος πολιτισμός χειραγώγησης¹¹.

2.4. Ο ανδρικός έλεγχος

Στην αίθουσα των μεταλλακτών, οι τηλεφωνήτριες κάθονταν η μια δίπλα στην άλλη έχοντας μπροστά τους τους μεταλλάκτες, φορώντας τα ακουστικά τους και έχοντας συγκεντρωμένη την προσοχή τους στις εισερχόμενες κλήσεις. Στον ίδιο χώρο με εκείνες βρισκόταν επίσης η προϊσταμένη τηλεφωνήτρια η οποία επέβλεπε το έργο τους. Οι προϊσταμένες ήτανε συνήθως μεγάλες γυναίκες με χρόνια εμπειρίας ως τηλεφωνήτριες στον οργανισμό. Η δουλειά της ήταν να συντονίζει τις τηλεφωνήτριες, να τις βοηθάει και να είναι σίγουρη ότι το έργο του ΟΤΕ γινόταν όσο το δυνατόν καλύτερα. Οι τηλεφωνήτριες έδειχναν μεγάλη εκτίμηση απέναντι στις προϊσταμένες τους τις οποίες θεωρούσανε και δασκάλες τους. Από εκείνες μάθαιναν ουσιαστικά πώς να κάνουνε σωστά και αποτελεσματικά τη δουλειά τους. Εκείνες ήτανε πάντα γυναίκες. Πέρα από εκείνες όμως, οι τηλεφωνήτριες είχανε και κάποιον άνδρα επόπτη να ελέγχει τόσο το δικό τους έργο όσο και αυτό των προϊσταμένων. Εκείνοι ήταν άνδρες, διοικητικοί υπάλληλοι οι οποίοι δεν είχανε επαφή με τον μεταλλάκτη και τη χρήση αυτού. Στην ουσία, αποτελούσε τα «μάτια» της διοίκησης και η παρουσία του μονάχα ήταν ένας μοχλός πίεσης προς τις τηλεφωνήτριες έτσι ώστε να μην αποσπάται η προσοχή τους από το έργο τους.

«Αλλά εμάς μας ενοχλούσε και κάτι άλλο, ως τρόπος οργάνωσης της δουλειάς. Δεν το ανεχόμασταν αυτό, δηλαδή ποιο; Είχαμε επόπτες άνδρες, είχαμε τις προϊστάμενές μας αλλά πάνω από τις προϊστάμενες ήταν οι επόπτες που ήταν άνδρες. Τι ήταν αυτοί οι άνδρες; Ήταν διοικητικοί υπάλληλοι. Τι προσόντα είχαν οι διοικητικοί υπάλληλοι; Λιγότερα από τα δικά μας. Αυτό τους ζητούσε η υπηρεσία. Άλλο αν στην πορεία μπορούσαν να πάνε στην

---

¹¹ Φράση της Λαμπροπούλου στο «Οικοδόμοι: οι άνθρωποι που έχτισαν την Αθήνα 1950-1967», σελ. 234

επικοινωνιακή σχολή του ΟΤΕ, που εμείς απαγορευόταν να πάμε. Και αυτό ήταν μια διάκριση που εμείς τη διεκδικήσαμε και την κερδίσαμε. Δεν δεχόμασταν εμείς στη δουλειά την οποία εμείς γνωρίζαμε και την παίζαμε στα δάχτυλα. Να πω στον εξωτερικό τομέα ασ πούμε, που όλες ξέρανε γλώσσες και ο επόπτης δεν ήξερε. Δηλαδή πως μου κάνεις τώρα τον επόπτη αφού εγώ θα το λύσω τελικά το θέμα; Η προϊσταμένη μου που ξέρει κι αυτή γλώσσες. Αυτό δεν το ανεχόμασταν καθόλου, χτύπαγε στο μάτι μας σαν μιας παλιάς νοοτροπίας οργάνωση υπηρεσίας που δεν πήγαινε γιατί κι εμείς ήμασταν την εποχή εκείνη πολύ ζύπνιες κοπέλες.»

Ο έλεγχος γινότανε, εκτός από τη φυσική παρουσία του επόπτη στον χώρο, μέσω ακουστικού. Αυτό σήμαινε ότι υπήρχαν κάποιοι συνάδελφοι σε άλλα γραφεία του οργανισμού οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να «μπούνε» μέσα στο ακουστικό των τηλεφωνητριών και να παρακολουθήσουν τις συνδιαλέξεις τους ώστε να βεβαιωθούν ότι η δουλειά τους γίνεται σωστά. Αυτοί ήταν αιφνίδιοι έλεγχοι που γίνονταν συνεχώς. Ωστόσο, ενώ κανείς θα περίμενε πως οι εντατικοί έλεγχοι αποσκοπούσαν στη δημιουργία φόβου στις τηλεφωνήτριες έτσι ώστε να είναι πάντα τυπικές στις υποχρεώσεις τους, κάτι τέτοιο δε συνέβαινε. Οι ίδιες είχαν αναπτύξει σχέσεις αλληλεγγύης μεταξύ τους, ακόμη και με τις προϊστάμενές τους. Καθώς ο οργανισμός δεν τους επέτρεπε να αφήσουν το πόστο τους, να μιλήσουν στη διπλανή τους ή να κάνουν κάποιο προσωπικό τηλεφώνημα, εκείνες επικοινωνούσαν μεταξύ τους και φρόντιζαν η μια για την άλλη καθώς ο φόρτος εργασίας ήταν ο ίδιος για όλες. Αυτή η ισότητα που επικρατούσε ανάμεσά τους όσον αφορά την ένταση και τις συνθήκες εργασίας, τις βοήθησε να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του οργανισμού αλλά και να εναντιωθούν σε κάθετι τις αδικούσε. Καμία δε δούλευε παραπάνω από κάποια άλλη. Όλα τα τμήματα των τηλεφωνητριών είχανε τις ίδιες εργασιακές και χρονικές απαιτήσεις, και ό,τι ήταν επιβλαβές για μια ήταν και για όλες τις άλλες την ίδια στιγμή.

Ο έλεγχος, λοιπόν, ήταν κάτι που τους δημιουργούσε περισσότερο αισθήματα θυμού παρά φόβου. Αυτό διαφαίνεται και από την αντίδρασή τους σε περιστατικά επιπλήξεων αλλά και στο αίσθημα αγανάκτησης το οποίο αισθάνονταν. Άλλωστε, η αγανάκτησή τους αποτέλεσε κίνητρο για τη δραστηριοποίησή τους και την ίδρυση του συλλόγου τους. Οι ίδιες παρόλο που γνώριζαν τις πιθανές επιπτώσεις της ανυπακοής τους απέναντι στον έλεγχο, δεν ένιωθαν φόβο αλλά σεβόντουσαν τα όριά τους, ψυχικά και σωματικά.

«... Δεν επιτρεπόταν να βγάλεις το ακουστικό από το αυτί σου, το οποίο σε κούραζε όμως. Εγώ είχα κουραστεί όλο το πρωινό, έβγαλα το ακουστικό μου, το έβαλα μπροστά μου. Κοιτάω απέναντι μήπως με καλέσουνε , δηλαδή με το που θα άνοιγε ένα φωτάκι, εγώ αμέσως θα απαντούσα χωρίς καμία καθυστέρηση, δενμίλαγα με τη διπλανή μου και δεν είχα γυρίσει το κεφάλι μου, κατάλαβες; Ήμουν εντάξει, και περνάει ο διευθυντής και ειδοποιεί την προϊσταμένη να μου πει να βάλω το ακουστικό μου κι έρχεται η προϊσταμένη και μου λέει «Βάλε το ακουστικό σου»,. Όχι της λέω, εγώ δεν θα το βάλω το ακουστικό μου γιατί είμαι μπροστά στον μεταλλάκτη, προσέχω, παρακολουθώ, έχω κουραστεί και δεν θα το βάλω. Και πήρα απολογία και ζήτησε να μην προαχθώ ή να προαχθώ κατά αρχαιότητα, να χάσω τη σειρά μου δηλαδή.»

Στο τέλος κάθε μήνα, ανάλογα με τις συστάσεις των εποπτών γραφόταν μια αναφορά για την καθεμία από τις τηλεφωνήτριες στην οποία αξιολογούταν η απόδοσή της. Σε περίπτωση που κάποια δεν έβγαζε τόσα τηλεφωνήματα όσα απαιτούσε ο οργανισμός, εκείνη έπρεπε να λογοδοτήσει στη διοίκηση και τους υφισταμένους τους.

«Οι συνέπειες ήτανε ή να σου κάνει μια έγγραφη επίπληξη, επειδή το παράπτωμα δεν ήταν και τόσο φοβερό, ή ένα πρόστιμό ή και μια καθυστέρηση στην προαγωγή σου...»

Προκειμένου να υπάρχει παραδειγματισμός, φυσικά και υπήρχε κάποιου είδους επίπτωση την οποία έπρεπε να υποστεί οποιαδήποτε έκανε κάτι πέρα των υποχρεώσεών της. Πολλές φορές δεχόντουσαν παρατηρήσεις όσον αφορά τη φωνή τους, ότι μπορεί να ήταν πολύ απότομη ή αυστηρή. Άλλες φορές δεχόντουσαν επιπλήξεις επειδή μπορεί να αντάλλαξαν μια κουβέντα με τη διπλανή τους και άλλες επειδή αφαίρεσαν για λίγο το ακουστικό από το κεφάλι τους. Η εποπτεία σε τέτοιου είδους επαγγέλματα τα οποία απαιτούσαν γρήγορους και ασταμάτητους ρυθμούς, ήταν συχνό φαινόμενο. Ειδικά στο επάγγελμα των τηλεφωνητριών αυτό ήταν ένα καθολικό φαινόμενο το οποίο επικρατούσε σε όλες τις τηλεπικοινωνιακές εταιρείες. Ακόμη και στην εταιρεία Μπελ του Καναδά, οι τηλεφωνήτριες δεν επιτρεπόταν να χαλαρώνουν ούτε στιγμή. Οι κανόνες ήταν αυστηροί, οι τηλεφωνήτριες έπρεπε να είναι στον χώρο των μεταλλακτών ήδη δέκα λεπτά πριν ξεκινήσει η βάρδιά τους. Μόλις ξεκινούσε η βάρδιά τους έπρεπε να κάθονται ίσια, χωρίς να μιλάνε και να χαμογελάνε. Οι δουλειά των εποπτών ήταν να περιφέρονται στον χώρο πίσω από τις τηλεφωνήτριες και να τις παρακινούν έως «πιέζουν» να είναι πιο γρήγορες και αποτελεσματικές (Sangster, 1978: 111).

Οι ίδιες οι τηλεφωνήτριες αναφέρουν μέσα από άρθρο τους στην εφημερίδα ότι ακόμη και όταν οι ίδιες επιλέγουν να είναι ελεύθερες στον χώρο εργασίας τους, υπάρχουν οι αρμόδιοι οι οποίοι τις παρακολουθούν συνεχώς. Λένε, πως σκοπός των εποπτών φαίνεται να είναι η ταπεινώση και εκμετάλλευση των τηλεφωνητριών πρώτα ως εργατριών κι έπειτα ως ανθρώπων. Αυτό γίνεται με επιβολή υπερωριών και απειλές του τύπου «αν δεν το κάνεις θα κατέβω στον μεταλλάκτη» αλλά και με απειλές περί χωρισμού φίλων τηλεφωνητριών που ανταλλάσσουν όσες κουβέντες τους επιτρέπει η κίνηση στο κέντρο, εν ώρα εργασίας. Για εκείνες όλα αυτά ενισχύουν την ήδη υπάρχουσα πεποίθησή τους ότι θεωρούνται απλά εξαρτήματα μηχανών.¹² Παρατηρείται, επομένως, μια μορφή κυριαρχικής συμπεριφοράς των ανδρών εις βάρος των τηλεφωνητριών. Ενώ η ισότητα των φύλων έχει έρθει πλέον στο πολιτικό και κοινωνικό προσκήνιο, οι άνδρες συνεχίζουν να χρησιμοποιούν τεχνικές «κυριαρχίας», οι οποίες μπορεί να μην έχουν την μορφή που είχαν παλαιότερα αλλά αποσκοπούν στη συνεχή καταστολή των γυναικών. Μια τέτοια στάση των ανδρών, η οποία φαίνεται και από τον «πόλεμο» απέναντι στη διεκδίκηση δικαιωμάτων των τηλεφωνητριών, φανερώνει την ενδεχόμενη απειλή που αισθάνονται. (Παπαγεωργίου, 2004: 317-320).

Η πατερναλιστική οργάνωση της εργασίας με επίκεντρο τις πειθήνιες γυναίκες εργαζόμενες συνδέεται άμεσα με το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα το οποίο επιθυμεί την πρόσληψη πολλών εργαζομένων σε αρκετές νέες θέσεις που δημιουργούνται λόγω των αναγκών της αγοράς αλλά ταυτόχρονα τα άτομα αυτά εργάζονται πολλές ώρες για χαμηλούς μισθούς και κάτω από ανεπαρκείς και βλαβερές για την υγεία τους συνθήκες. Στην περίπτωση των γυναικών εργατριών που προσλήφθηκαν μαζικά κατά την μεταπολεμική περίοδο, παρατηρείται το φαινόμενο υποτίμησης τους ως εργατικό δυναμικό. Η υποτίμηση αυτή υποβόσκει στις χαμηλόβαθμες θέσεις, με χαμηλούς μισθούς και χωρίς δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης. Παρόλα αυτά, όμως, το καπιταλιστικό σύστημα το οποίο εκφράζεται συνήθως μέσα από την εργοδοσία φροντίζει ώστε να κάνει τις γυναίκες να νιώθουν τυχερές που κατάφεραν να εισέλθουν στον εργασιακό χώρο και ειδικότερα στον χώρο των υπηρεσιών. Για τον λόγο αυτό άλλωστε, οι εργάτριες τοποθετούνται σε θέσεις που τις καθιστούν παθητικές, εύπλαστες και χωρίς εμπρόθετη δράση (Sangster, 1993). Βέβαια, το γεγονός ότι η καπιταλιστική οικονομία χρησιμοποιεί πατερναλιστικά μοντέλα και έμφυλη κατανομή εργασιών, δε σημαίνει ότι αυτό

---

¹² Βλ. «Αναγέννησις», Τεύχος 2-3, Μάιος – Ιούνιος 1965, σελ.3.

αφομοιώνεται απλώς από το εργατικό δυναμικό. Το παράδειγμα των τηλεφωνητριών τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό δείχνει ότι αυτές αντιστάθηκαν επιδιώκοντας τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

3.1 Ο δρόμος προς τη δημιουργία του Συλλόγου

Οι τηλεφωνήτριες ήδη πριν από τη δημιουργία του συλλόγου τους, ανήκαν στον διασυλλογικό σύλλογο του ΟΤΕ. Το διασυλλογικό αυτό όργανο ήταν η λεγόμενη ΟΜΕ-ΟΤΕ¹³ η οποία περιείχε μέλη από όλους τους τομείς του οργανισμού. Το ποσοστό των τηλεφωνητριών που ήταν εγγεγραμμένο στο σωματείο αυτό δεν ήταν το ίδιο, φυσικά, με το μεγάλο ποσοστό -πάνω από 90%- που γράφτηκε αργότερα στον Πανελλήνιο Σύλλογο των Τηλεφωνητριών. Όπως αναφέρουν οι πληροφορήτριες, ο ΟΤΕ είχε δυο μεγάλους συλλόγους, τον σύλλογο των τεχνικών και αυτόν των διοικητικών. Οι τεχνικοί ήτανε πάντα φιλικόι και εξυπηρετικόι απέναντι στις τηλεφωνήτριες, καθώς εκείνοι, όποτε κάποιο πρόβλημα εμφανιζόταν στους μεταλλάκτες, έσπευδαν προκειμένου να αποκατασταθεί η σωστή λειτουργία των τηλεφωνικών κέντρων. Με αυτόν τον τρόπο διευκόλυναν το έργο των τηλεφωνητριών. Οι ίδιες αναφέρονται στους τεχνικούς υπαλλήλους του ΟΤΕ με πολλή εκτίμηση. Με το πέρασμα του χρόνου, βέβαια, δημιουργήθηκαν επιπλέον επιμέρους σύλλογοι, αντίστοιχοι των ποικίλων τομέων του οργανισμού¹⁴. Χαρακτηριστικά αναφέρει, σχετικά με την ΟΜΕ – ΟΤΕ, η πρόεδρος του συλλόγου Κατσουρίδου:

«Η ΟΜΕ-ΟΤΕ ήταν ας πούμε η ομοσπονδία όλου του ΟΤΕ, όλων των σωματείων όπου εκεί ίσχυαν τα κόμματα. Έμπαινες μέσα κι εξαφανιζόσουν, εκείνοι αποφασίζανε κι εσύ

---

¹³ ΟΜΕ – ΟΤΕ: Ομοσπονδία Εργαζομένων ΟΤΕ

¹⁴ Οι επιμέρους σύλλογοι του ΟΤΕ ήταν: ο Σύλλογος Διεθνούς Ανταποκρίσεως, ο Πανελλήνιος Σύλλογος Ταξινομένων-Διανομέων, ο Σύλλογος Ραδιοηλεκτρολόγων, η Πανελλήνια Ένωση Τεχνικών και φυσικά ο Πανελλήνιος Σύλλογος Τηλεφωνητριών.

τους κοιτάζεις, τελείωνε. Κι εμείς είπαμε εκεί δεν μπαίνουμε σε αυτήν τη στρούγγα¹⁵ και είπαμε όχι.»

Αυτή η αντίσταση στην ΟΜΕ-ΟΤΕ, την οποία περιγράφει η Ευγενία Κατσουρίδου, προκύπτει το 1964 για πρώτη φορά επίσημα. Οι εργαζόμενες τηλεφωνήτριες αποφασίζουν τότε πως ένα διασυλλογικό όργανο το οποίο απαρτίζεται και ελέγχεται κυρίως από τους διοικητικούς υπάλληλους του οργανισμού, δεν μπορεί και δεν θέλει να υποστηρίξει τα δικαιώματα του τομέα τους.

Αυτό το φαινόμενο παρουσιάζεται σε μια εποχή η οποία χαρακτηρίζεται από μια γενικότερη κοινωνική αλλαγή. Αλλαγές παρατηρούνται στην εκπαίδευση των γυναικών, γεγονός το οποίο παραδέχονται και οι ίδιες οι τηλεφωνήτριες, λέγοντας πως οι παλαιότερες εργαζόμενες ήταν απόφοιτες δημοτικού, γεγονός που τις κρατούσε πίσω σε διεκδικήσεις που αφορούσαν στη βαθμολογική και μισθολογική τους εξέλιξη. Επιπλέον, κατοχυρώνονται νομοθετικά δικαιώματα για τις γυναίκες αναφορικά με την εργασία, την πολιτική και την εκπαίδευση. Ειδικά, όσον αφορά την απασχόληση των γυναικών στον τριτογενή τομέα, αυτή αυξήθηκε ραγδαία. Όπως αναφέρει η Μουσούρου (2005: 68), το 1951 απασχολούνται στον τριτογενή τομέα 27% γυναίκες. Το ποσοστό αυξάνεται συνεχώς έως και το 1981, όταν και ο εν λόγω τομέας απασχολεί πλέον το 43% των γυναικών. Η οικονομική ανάπτυξη μαζί με τον σταδιακό εκσυγχρονισμό της χώρας αλλά και τους προαναφερθέντες λόγους, βοήθησαν στην ανάπτυξη της αγοράς εργασίας η οποία απορρόφησε μεγάλο αριθμό γυναικείου εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα γυναικών με «νεωτερική»¹⁶ απασχόληση. Νεωτερική μπορούμε να θεωρήσουμε και την εργασία των τηλεφωνητριών καθώς είναι από τις πρώτες εργαζόμενες οι οποίες χειρίζονταν ένα τεχνολογικό επίτευγμα το οποίο άλλαξε την κοινωνία και επικράτησε αλλάζοντας τα δεδομένα των τηλεπικοινωνιών και της πληροφόρησης σε παγκόσμιο επίπεδο.

Επομένως, οι γυναίκες εδραιώνονται σταδιακά στον τομέα των υπηρεσιών, εγκαταλείποντας τα παραδοσιακά γυναικεία επαγγέλματα. Ωστόσο, παρά την είσοδό τους σε περισσότερα επαγγέλματα από ότι παλαιότερα αλλά και σε ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, οι γυναίκες ακόμη και το 1966, έπαιρναν κατά μέσο όρο 50% λιγότερο από τον μισθό των ανδρών.

---

¹⁵ Οι τηλεφωνήτριες αναφέρονται στην Ομοσπονδία του ΟΤΕ ως στρούγγα, τόσο στις συνεντεύξεις τους όσο στην εφημερίδα και το βιβλίο που έχουν εκδόσει για την ιστορία του συλλόγου.

¹⁶ Όρος που χρησιμοποιεί η Λουκία Μ. Μουσούρου στο «Γυναίκα και απασχόληση: Δέκα Ζητήματα» (2005), σελ.69.

Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες κατείχαν τις χαμηλότερες εργασίακές βαθμίδες (Παπαγεωργίου, 2004: 303-304). Όσον αφορά το γυναικείο κίνημα στην Ελλάδα κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960, αυτό δεν υπήρχε ουσιαστικά, ωστόσο γίνονταν κάποια βήματα τα οποία όμως διακόπηκαν με την έλευση της δικτατορίας η οποία ανέστειλε τη λειτουργία όλων των συλλόγων, σωματείων και οργανώσεων. Το γυναικείο κίνημα, όμως, είχε αρχίσει να ανθίζει στο εξωτερικό, γεγονός που δεν πέρασε απαρατήρητο στην Ελλάδα, παρά τις συνθήκες που επικρατούσαν. Με τα νέα αυτά δεδομένα, η επικείμενη αντίδραση των τηλεφωνητριών στις συνθήκες εργασίας τους ήταν αναμενόμενη. Οι ίδιες, παρά το γεγονός ότι είχαν γίνει κάποιες αλλαγές όσον αφορά τα γυναικεία δικαιώματα, έβλεπαν πως οι αλλαγές δεν είχαν ουσιαστικά εισχωρήσει στην κοινωνία, στις αντιλήψεις περί γυναικείας εργασίας και γενικότερα κοινωνικής ιεραρχίας. Οι γυναίκες κατείχαν μόνο χαμηλόβαθμες θέσεις στην εργασία τους, δεν είχαν περιθώρια επαγγελματικής και μισθολογικής εξέλιξης, έπαιρναν χαμηλότερο μισθό από τους άνδρες, δεν αντιμετωπιζόνταν ισότιμα από εργοδότες και λοιπούς. Όλα αυτά δικαιολογούν την αναστάτωση των τηλεφωνητριών, οι οποίες συσπειρώθηκαν κι ενωμένες πήρανε την απόφαση για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου και αποκλειστικά γυναικείου συλλόγου προκειμένου να διεκδικήσουν οι ίδιες τα δικαιώματά τους παρά να περιμένουν από άλλους να το κάνουν για εκείνες.

Το ίδιο συνέβη κάποιες δεκαετίες νωρίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, όταν ξέσπασαν αναταραχές στο πλαίσιο των επαγγελματιών που εμφάνιζαν μια διαρκή θηλυκοποίηση, όπως οι πωλήτριες και οι τηλεπικοινωνίες. Ακτιβίστριες χρησιμοποίησαν τα εργατικά σωματεία προκειμένου να επιδιώξουν τη συλλογική ανάπτυξη των γυναικών, τόσο στον εργασιακό χώρο όσο και στην κοινωνία γενικότερα (Cobble, 1994). Οι τηλεφωνήτριες του ΟΤΕ, ωστόσο, παρά το γεγονός ότι συμμετείχαν στην εργατική ομοσπονδία του οργανισμού, επισκιάζονταν από τους άνδρες συναδέλφους τους, οι οποίοι υποβάθμιζαν τα ζητήματά τους. Επιπλέον, ήταν πολύ δύσκολο για γυναίκες ανάμεσα σε τόσους άνδρες, από τους οποίους οι περισσότεροι ήταν διοικητικοί, να εκλεγούν στο διοικητικό συμβούλιο της ομοσπονδίας προκειμένου να προωθηθούν τα ζητήματα των τηλεφωνητριών, άμεσα, μέσω του κέντρου λήψης αποφάσεων. Τα εργατικά σωματεία ανέκαθεν θεωρούνταν ανδροκρατούμενοι χώροι, με περιορισμένη ευαισθησία όσον αφορά στα ζητήματα των γυναικών εργατριών. Οι εργατικές οργανώσεις αποτελούσαν προπύργιο της ανδρικής δύναμης και εξουσίας, γεγονός που καθιστούσε ακόμη

δυσκολότερο τον αγώνα των γυναικών για εργασιακά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα (Cobble, 1994).

Οι ελληνίδες τηλεφωνήτριες άρχισαν να δυσανασχετούν για τις συνθήκες εργασίας τους κι έτσι αποφάσισαν να χαράξουν μια αυτόνομη πολιτική γραμμή δράσης από την ομοσπονδία του ΟΤΕ και τους άνδρες-μέλη της. Έτσι, ίδρυσαν τον Πανελλήνιο Σύλλογο των τηλεφωνητριών, ξεκινώντας αμέσως τον διεκδικητικό τους αγώνα, ο οποίος διήρκησε έως το 1997, με εξαίρεση βέβαια την επταετία κατά την οποία ο σύλλογος δεν λειτουργούσε. Το πρώτο υπόμνημα το οποίο στάλθηκε στη διοίκηση του ΟΤΕ ήταν γεμάτο αιτήματα που αφορούσαν τις συνθήκες εργασίας των τηλεφωνητριών, την μισθολογική και βαθμολογική τους εξέλιξη και τα προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζαν. Πιο συγκεκριμένα, εστίασαν στην αναγκαιότητα της βελτίωσης των συνθηκών εργασίας τους, η οποία θα βοηθούσε τόσο τις ίδιες στο έργο τους όσο και την ίδια την ανάπτυξη του οργανισμού, καθώς ο τομέας της τηλεφωνίας ήταν αυτός που συνέβαλε σημαντικά και καθοριστικά στον εκσυγχρονισμό της χώρας. Η πρώτη πρόεδρος του συλλόγου, Μαρία Φουντούκου, είπε σε συνέντευξή της στην εφημερίδα, σχετικά με τους λόγους δημιουργίας του συλλόγου:

«Όπως είναι γνωστό κάθε κλάδος εργαζόμενων έχει τα δικά του προβλήματα. Οι τηλεφωνήτριες του ΟΤΕ όμως, αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα και τούτο γιατί η εξέλιξη της τηλεφωνίας στη χώρα μας είναι αλματώδης και έχει δημιουργήσει πολλά και σοβαρά προβλήματα που είναι απαραίτητο να λυθούν σύντομα.»

(Αναγέννησις, τεύχος 1, Απρίλιος 1965, σελ.1)

Η συμμετοχή στον σύλλογο ήτανε πολύ μεγάλη. Όπως αναφέρουν οι τηλεφωνήτριες οι οποίες αποτελούσαν το διοικητικό συμβούλιο του συλλόγου, η συμμετοχή έφτανε πάνω από το 90% των εργαζόμενων τηλεφωνητριών πανελλαδικά. Αντίθετα από εργατικά σωματεία σε άλλους τομείς και υπηρεσίες, ο ΟΤΕ είχε αρκετά μεγάλη συμμετοχή γυναικών. Για παράδειγμα, στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, η συμμετοχή των γυναικών στον σύλλογο ήταν ελάχιστη σε σύγκριση με το ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών στην τράπεζα. Η Στρατηγάκη (1996: 151-154) αποδίδει την μη συμμετοχή των γυναικών -τόσο στις δραστηριότητες του συλλόγου όσο και στην εκλογική διαδικασία- στο ανδρικό κλίμα το οποίο διέπει συνήθως τον συνδικαλιστικό χώρο. Αυτό το κλίμα διαχέεται τόσο στη δραστηριότητα του συλλόγου όσο και στα αιτήματά

του, τα οποία συνήθως έχουν έναν ανδροκεντρικό χαρακτήρα. Για τον λόγο αυτό, οι γυναίκες συχνά δε βρίσκουν κίνητρο προκειμένου να ασχοληθούν ενεργά κι έτσι απέχουν στις περισσότερες περιπτώσεις.

Το ίδιο ίσχυσε και για τις τηλεφωνήτριες, αρχικά, καθώς οι άνδρες συνάδελφοί τους δεν έθιγαν και δεν συμπεριλάμβαναν τα ζητήματα των γυναικών -και πιο συγκεκριμένα των τηλεφωνητριών- στην «ατζέντα» του συνδικαλιστικού τους αγώνα. Οι ίδιες μιλούν στην εφημερίδα τους για τα εμπόδια στις συνδικαλιστικές οργανώσεις των γυναικών.

«Η άποψη ότι η εργαζόμενη γυναίκα βρίσκεται σε κατώτερη θέση από τον άνδρα συνάδελφό της, της δημιουργεί εμπόδια στο να οργανωθεί σε δικό της σωματείο και να απαιτήσει τα δικαιώματά της. Οι τηλεφωνήτριες του ΟΤΕ έχουν πικρή εμπειρία επ'αυτού.»

(Αναγέννησις (β'περίοδος), Τεύχος 5, Ιούλιος –Αύγουστος 1975, σελ 4)

Σε αντίθεση, ωστόσο, με τις εργαζόμενες γυναίκες άλλων υπηρεσιών, οι τηλεφωνήτριες δεν παρέμειναν σε έναν ενιαίο σύλλογο από τον οποίο οι ίδιες παραγκωνίζονταν. Συσπείρωσαν τις δυνάμεις τους, παρά τα εμπόδια, και ίδρυσαν έναν εξ'ολοκλήρου γυναικείο σύλλογο εργαζόμενων τηλεφωνητριών. Έτσι, μη λαμβάνοντας υπόψη τις ιδεολογικές και κομματικές τοποθετήσεις τους, επικεντρώθηκαν στο κοινό σημείο αναφοράς που είχαν, τις συνθήκες εργασίας που για όλες ήταν οι ίδιες. Η Ευγενία Κατσουρίδου μιλώντας για το ξεκίνημα του συλλόγου, καθώς ήταν εκεί, λέει:

«Λοιπόν, ο σύλλογος φτιάχτηκε γιατί είχαμε αιτήματα. Τα προβλήματά μας μάς οδήγησαν να κάνουμε σύλλογο. Δεν κάναμε σύλλογο για να έχουμε έναν σύλλογο, μια πρόεδρο, μια γραμματέα και να κάνουμε την εξουσία μας, να κάνουμε τις γνωριμίες μας, να βολέψουμε τα παιδάκια μας, για τέτοιου είδους πράγματα. Είχαμε πολύ σοβαρό πρόβλημα, πολλά σοβαρά προβλήματα...Και φτιάξαμε τον σύλλογο για να πετύχουμε προστασία της υγείας και ίση μεταχείριση. Δηλαδή τι εννοούμε ίση μεταχείριση, για ίδια προσόντα, ίδιες αμοιβές...Το πρώτο πράγμα που κάναμε ήταν να ρωτήσουμε τις συναδέλφους μας να καταγράψουν τα προβλήματά τους, πως τα βλέπουν εκείνες. Είχαμε καταγραφή των προβλημάτων, πρώτα από όλα από τον ίδιο τον εργαζόμενο.»

Από την αρχή φαίνεται η αποφασιστικότητα των τηλεφωνητριών να αγωνιστούν σκληρά έτσι ώστε να αποκτήσουν τα δικαιώματα που δικαιούνται και να βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας τους αλλά και την γενικότερη θέση τους τόσο στον οργανισμό όσο και στην κοινωνία γενικότερα, ως εργαζόμενες γυναίκες. Οι ίδιες προκειμένου να το πετύχουν χρησιμοποιούν νέα μέσα στη συνδικαλιστική τους δράση, μέσα τα οποία δεν τα βρίσκουμε στον ανδρικό συνδικαλισμό. Αποστασιοποιήθηκαν από κόμματα και παρατάξεις, χρησιμοποίησαν την καταγραφή των προβλημάτων τους από τις ίδιες τις τηλεφωνήτριες και χρησιμοποίησαν τις κοινές τους εμπειρίες στον εργασιακό χώρο ως πρωτεύον μέσο διεκδικήσεων.

3.2 Διεκδικήσεις του συλλόγου

Ο σύλλογος των τηλεφωνητριών, στα 27 χρόνια δραστηριοποίησης του, κατέκτησε πολλά εργασιακά δικαιώματα για τις γυναίκες εργαζόμενες στον τομέα της τηλεφωνίας. Όσον αφορά την ισοτιμία με τους άνδρες συναδέλφους τους, κατέκτησαν 6 βαθμούς υπαλληλικής ιεραρχίας στους οποίους δεν μπορούσαν να μεταβούν προηγουμένως. Εξισώθηκαν μισθολογικά με τους άνδρες συναδέλφους και κατοχύρωσαν το οικογενειακό επίδομα τόσο για τις ίδιες όσο και για τους άνδρες συζύγους. Επιπλέον, κατέκτησαν το δικαίωμα να ασφαλίζουν τα παιδιά τους, το οποίο για πολλά χρόνια αποτελούσε μόνο πλεονέκτημα των ανδρών εργαζόμενων. Εξασφάλισαν το δικαίωμα να μεταβιβάζεται στα παιδιά τους η σύνταξη της εργαζόμενης μητέρας αλλά και επίδομα για τις τηλεφωνήτριες που είχανε στην κατοχή τους πτυχίο Παιδαγωγικών Ακαδημιών. Από τις πρώτες κατακτήσεις τους ήταν η δημιουργία πρότυπων παιδικών σταθμών και η μείωση των ωραρίων για τις μητέρες, γεγονός που τις βοήθησε να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της καθημερινότητάς τους. Τέλος, όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας κατέκτησαν το επίδομα ανθυγιεινής εργασίας για την επιβλαβή για την υγεία εργασία τους. Κατοχύρωσαν αρχικά δύο και αργότερα μέχρι και τρία ημίωρα ρεπό ενδιάμεσα της εργασίας τους στον μεταλλάκτη. Με τον αγώνα τους, οι χώροι εργασίας τους βελτιώθηκαν, τα βαριά και ανθυγιεινά ακουστικά αντικαταστάθηκαν από ελαφρότερα και πιο τεχνολογικά εξελιγμένα ενώ ταυτόχρονα, κατάφεραν την πενήμερη εργασία με παράλληλη μείωση του ωραρίου τους. Οι κατακτήσεις αυτές των τηλεφωνητριών συζητιούνται εκτενέστερα παρακάτω.

3.2.1 Επίδομα ανθυγεινής εργασίας

Από το ξεκίνημα του συλλόγου οι τηλεφωνήτριες άρχισαν δυναμικά να διεκδικούν δικαιώματα και βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Το πρώτο πράγμα για το οποίο έκαναν αγώνα ήταν το επίδομα ανθυγεινής εργασίας. Προκειμένου να το κερδίσουν αυτό, όμως, έπρεπε να αποδειχθεί η ανθυγεινότητα τόσο του χώρου στον οποίο εργάζονταν όσο και της ίδιας της εργασίας. Μετά από έκκληση των ίδιων στη διαιτησία, το Διαιτητικό Δικαστήριο αποφασίζει τη συγκρότηση επιτροπής ειδικών και ιατρών προκειμένου να εξεταστεί ο χώρος και οι συνθήκες εργασίας στο τηλεφωνικό κέντρο της Αθήνας. Οι τηλεφωνήτριες, ωστόσο, είχαν ήδη καταθέσει τις γνωματεύσεις των ιατρών και των μηχανικών που οι ίδιες είχανε καλέσει¹⁷. Η Διαιτησία ήθελε να διαπιστώσει την εγκυρότητα τόσο των λεγόμενων των τηλεφωνητριών όσο και των ειδικών που οι ίδιες κάλεσαν, χρησιμοποιώντας τα δικά τους όργανα και μέσα. Παρά την τροπή που είχαν πάρει τα πράγματα, μεσολαβεί η δικτατορία, μια περίοδος δύσκολη για τον σύλλογο κατά την οποία κάποιες τηλεφωνήτριες του διοικητικού συμβουλίου όπως η Ευγενία Κατσουρίδου είτε εξορίζονται είτε απολύονται από τον οργανισμό. Παρόλα αυτά, το ζήτημα της ανθυγεινής εργασίας εκδικάστηκε κατά την περίοδο της χούντας και το Διοικητικό Δικαστήριο αποφάσισε τη χορήγηση του επιδόματος στις τηλεφωνήτριες. Αυτό βέβαια δεν τους χορηγήθηκε λόγω της παρέμβασης του αρμόδιου χουντικού υπουργού, ο οποίος διέταξε την μη εκτέλεση της δικαστικής απόφασης.

Στην περίοδο της μεταπολίτευσης, με την επανίδρυση του συλλόγου συνεχίστηκε εκ νέου ο αγώνας για το επίδομα ανθυγεινής εργασίας. Οι τηλεφωνήτριες επισκέπτονταν συνεχώς τους αρμόδιους υπουργούς απασχόλησης και επικοινωνιών¹⁸ με απώτερο σκοπό τη συζήτηση περί ανθυγεινότητας της εργασίας και του χώρου. Οι ίδιες αναφέρουν στην εφημερίδα τους αλλά και όπως εννοήθηκε στις συζητήσεις μαζί τους, ότι οι αρμόδιοι πολιτικοί, ως επί το πλείστον, συμμερίζονταν τα αιτήματά τους και συμφωνούσαν με τη διεκδίκησή τους. Ωστόσο, η διοίκηση του ΟΤΕ δεν προχώρησε στην προώθηση του αιτήματος των τηλεφωνητριών.

---

¹⁷ Βλέπε κεφάλαιο 2 σχετικά με το σώμα των εργαζόμενων τηλεφωνητριών και τις βλάβες που αυτό υπέστη.

¹⁸ Υπουργός Απασχόλησης κατά την περίοδο εκείνη ήταν ο Κωνσταντίνος Λάσκαρης και υφυπουργός Μεταφορών και Επικοινωνιών ο Πανουργιάς Πανουργιάς. Και οι δύο ήταν εκλεγμένοι με την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του 1974 με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Γ. Καραμανλή. Οι τηλεφωνήτριες επισκέπτονταν συχνά τους παραπάνω προκειμένου να αποκατασταθεί το δικαίωμα τους στο επίδομα ανθυγεινής εργασίας.

Μετά από αγώνες χρόνων, αποφασίστηκε τον Δεκέμβριο του 1976 η χορήγηση του επιδόματος ανθυγιεινής εργασίας στις Τηλεφωνήτριες-Χειρίστριες του ΟΤΕ σε ποσοστό 12% επί του βασικού μισθού¹⁹. Παρά την νίκη τους αυτή, οι τηλεφωνήτριες συνέχισαν να αγωνίζονται προκειμένου να κερδίσουν το επίδομα σε ποσοστό 20% επί του βασικού μισθού όπως ίσχυε και σε άλλα επαγγέλματα. Αργότερα, κατέκτησαν και αυτό το προνόμιο. Στον αγώνα τους αυτόν, όμως, όπως άλλωστε και στους περισσότερους, οι τηλεφωνήτριες βρέθηκαν αντιμέτωπες με την εναντίωση και αντίδραση όλων των συνδικαλιστικών παρατάξεων του οργανισμού. Οι παρατάξεις του οργανισμού υπέγραφαν συλλογικές συμβάσεις εργασίας με τον εργοδότη, χωρίς να προωθούν τα αιτήματα των τηλεφωνητριών αλλά αντιθέτως πολεμώντας τα²⁰.

3.2.2 Βελτίωση των συνθηκών εργασίας

Παρά το γεγονός ότι κερδήθηκε το επίδομα ανθυγιεινής εργασίας, οι λιποθυμίες των τηλεφωνητριών επανεμφανίστηκαν το 1978 στα τηλεφωνικά κέντρα. Αυτό συνέβη επειδή η διοίκηση δεν είχε προβεί σε ολική βελτίωση των συνθηκών εργασίας, παρά την απόδειξη της ανθυγιεινότητας της εργασίας σύμφωνα με τις γνωματεύσεις ειδικών επιστημόνων. Έτσι, προκειμένου να εξηγηθεί εκ νέου η επανεμφάνιση του φαινομένου των λιποθυμιών προσλήφθηκαν επιπλέον επιστήμονες για περαιτέρω γνωματεύσεις. Με τις νέες γνωματεύσεις αλλά και το ιστορικό που είχε ήδη καταγραφεί από τις τηλεφωνήτριες δρομολογήθηκαν βελτιώσεις και αλλαγές στις συνθήκες εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, οι τηλεφωνήτριες κατάφεραν τη(ν):

1. διαμόρφωση ανετώτερων χώρων εργασίας
2. παροχή νέων και εκσυγχρονισμένων χώρων ανάπαυσης
3. βελτίωση του κλιματισμού στους χώρους εργασίας
4. αντικατάσταση των παλιών ακουστικών με νέα, πιο ελαφριά και με καλύτερη ακουστικότητα

¹⁹ Αναγέννησις β' περιόδου, Τεύχος 11, Οκτώβριος – Νοέμβριος 1976, σελ.1

²⁰ Στο «Ένας αγώνας που σκόρπισε φως» του Πανελληνίου Συλλόγου Τηλεφωνητριών ΟΤΕ, Αθήνα: 1999, σελ.38.

5. βελτίωση καθισμάτων εργασίας
6. ηχομόνωση των χώρων εργασίας
7. βελτίωση φωτισμού των αιθουσών
8. τρεις ημίωρες αναπαύσεις (ρεπό)
9. πενθήμερο με μείωση των ωρών εργασίας

Όσο ο αγώνας τους απέδιδε και σταδιακά τα αιτήματά τους ικανοποιούνταν, εκείνες συνέχιζαν ώστε να καταφέρουν όλα όσα θα βελτίωναν την εργασία τους και τη θέση τους μέσα στον οργανισμό. Χρησιμοποίησαν ό,τι μέσο διέθεταν προκειμένου να επιτύχουν τον στόχο τους και παρά τις δυσκολίες που εμφανίστηκαν στον δρόμο τους, εκείνες με ενότητα και στόχο κατάφεραν να φτάσουν τον σύλλογο και το επάγγελμά τους εκεί που το ήθελαν εξ'αρχής.

3.2.3. Οικογενειακό επίδομα

Μια άλλη εξίσου σημαντική κατάκτηση του συλλόγου είναι το οικογενειακό επίδομα για τις γυναίκες εργαζόμενες του ΟΤΕ. Πρόκειται για μια διεκδίκηση η οποία εντάσσεται στον γενικότερο αγώνα για την επίτευξη και κατοχύρωση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το ζήτημα χορήγησης του οικογενειακού εισοδήματος και στις γυναίκες, τέθηκε από τον σύλλογο, για πρώτη φορά, το 1976. Με σωστή επιχειρηματολογία και χρησιμοποιώντας μέσα όπως συζήτηση και αποστολή υπομνημάτων στους αρμόδιους της κυβέρνησης, κατάφεραν την χορήγηση του οικογενειακού επιδόματος και στις γυναίκες, τρία χρόνια αργότερα, το 1979. Ωστόσο, σημαντικό όρο για το επίδομα αποτέλεσε η χορήγησή του είτε στην γυναίκα εργαζόμενη σύζυγο είτε στον άνδρα, όχι και στους δυο ταυτόχρονα. Αυτό, όπως ήταν αναμενόμενο, δημιούργησε ένταση στους άνδρες οι οποίοι αναρωτήθηκαν γιατί να το παίρνουν οι γυναίκες τους και όχι εκείνοι. Επί του εν λόγω ζητήματος:

«Όταν πήραμε το οικογενειακό επίδομα για τις γυναίκες, υπήρχανε συνάδελφοί μας οι οποίοι ζήτησαν να μην το πάρει η γυναίκα τους γιατί αλίμονο τώρα. Να θεωρείται ότι η σύζυγος παίρνει επίδομα για τον σύζυγο; Ενώ ο σύζυγος μπορεί να παίρνει για τη σύζυγο. Εντάξει ξεπεράστηκαν αυτά μετά αλλά υπήρχανε τέτοιες αντιλήψεις.»

Τις πολέμησαν αρκετά οι άνδρες συνάδελφοί τους, ίσως γιατί δεν περίμεναν πως οι τηλεφωνήτριες οι οποίες αποτελούσαν τη χαμηλότερη εργασιακή βαθμίδα στον ΟΤΕ θα έκαναν τόσο αγώνα προκειμένου να επιτύχουν την ισοτιμία με εκείνους τόσο βαθμολογικά όσο μισθολογικά, ακόμη και όσον αφορά εισφορές όπως το ανθυγιεινό το οποίο εκείνοι δεν δικαιούνταν. Παρά τον πόλεμο και τις αντιδράσεις των ανδρών, οι τηλεφωνήτριες αγωνίστηκαν προκειμένου να υπάρξει ισότητα και να παίρνουν και άνδρες και γυναίκες το επίδομα χωρίς διακρίσεις. Αυτό, εν τέλει, πέρασε και το '81 κατοχυρώθηκε επίσημα η χορήγηση του οικογενειακού επιδόματος και στους άνδρες και στις γυναίκες²¹. Καθώς αυτό αποτέλεσε καινοτομία και ουσιαστικά επιτεύχθηκε με την επιμονή του συλλόγου, πολλοί σύλλογοι χρησιμοποίησαν το παράδειγμα των τηλεφωνητριών κι έτσι με το πέρασμα του χρόνου το οικογενειακό επίδομα στις γυναίκες εργαζόμενες καθιερώθηκε και στον ιδιωτικό τομέα.

3.2.4 Ίδρυση παιδικού σταθμού και εργαζόμενες μητέρες

Ένα από τα πρώτα αιτήματα των τηλεφωνητριών, όπως φαίνεται από το πρώτο κιόλας τεύχος της εφημερίδας τους «Αναγέννησις», ήταν η δημιουργία παιδικών σταθμών από τη διοίκηση του ΟΤΕ. Το αίτημα αυτό, το οποίο ικανοποιείται πριν κιόλας τη δικτατορία, αποτελεί κορυφαίο ζήτημα για τις εργαζόμενες μητέρες. Βασικό πρόβλημα των εργαζόμενων μητέρων ήταν το που μπορούν να αφήσουν τα παιδιά τους ενώ οι ίδιες εργάζονται. Αυτό το αίτημα κατατίθεται στη διεύθυνση του ΟΤΕ το 1965. Οι ίδιες οι τηλεφωνήτριες μέσα από τον λόγο τους στην εφημερίδα, αναφέρονται στην ίδρυση του παιδικού σταθμού ως δείγμα προόδου και πολιτισμού αλλά και ανάπτυξης της χώρας.

Αρχικά, η σχέση εργασίας και μητέρας είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στο περιεχόμενο της εφημερίδας. Μετά, όμως, την επταετία και την ίδρυση του παιδικού σταθμού, που ήταν από τα πρώτα αιτήματα των τηλεφωνητριών που ικανοποιήθηκαν, η αναφορά στις εργαζόμενες μητέρες μειώνεται όλο και περισσότερο. Ίσως αυτό να δείχνει μια ενδεχόμενη αλλαγή στην οικογενειακή ζωή των γυναικών. Βέβαια, γενικότερα οι εργαζόμενες μητέρες στον ΟΤΕ είχαν αποκτήσει

---

²¹ Στο «Ένας αγώνας που σκόρπισε φως», του Πανελληνίου Συλλόγου Τηλεφωνητριών ΟΤΕ, Αθήνα: 1999, σελ.55-56.

προνόμια για την προστασία της μητρότητας, όπως μειωμένα ωράρια και μονή προσέλευση στον εργασιακό χώρο, που σήμαινε πλήρες ωράριο και όχι σπαστό.

Οι πληροφορήτριες μάλιστα, καθόλη τη διάρκεια των συζητήσεών μας, απέφυγαν να αναφερθούν στον οικογενειακό τους βίο. Κάποιες από αυτές δεν έχουνε παιδιά και οι σύζυγοι όλων, όπως οι ίδιες υποστηρίζουν ήταν όχι απλά υποστηρικτικοί όσον αφορά το έργο τους ως εργαζόμενες και συνδικαλίστριες αλλά ένιωθαν και περήφανοι για εκείνες. Η συνδικαλιστική δράση των τηλεφωνητριών προστέθηκε στο ήδη επιβαρυνμένο τους πρόγραμμα ως εργαζόμενες, σύζυγοι και μητέρες.

«Δεν ξέρω πολλούς συλλόγους να έχουνε λύσει όλα τους τα προβλήματα με τόση αντίδραση από παντού. Τα λύσαμε όμως, γιατί τρέχαμε, γιατί μελετάγαμε, γιατί προσπαθούσαμε γιατί το ωράριό μας ήτανε δέκα ώρες με δώδεκα εκτός σπιτιού και παίρναμε και δουλειά στο σπίτι. Το τηλέφωνο δούλευε στο σπίτι. Ένα μακρύ κορδόνι, 15 μέτρα, είχα και πήγαινα να στην κουζίνα να μαγειρέψω, να πλύνω πιάτα, να... ένα σωρό δουλειές οικογενειακές το βράδυ και συγχρόνως να ενημερώνω και την επαρχία από το τηλέφωνο. Δεν είχε δεν μπορώ.»

Αυτό τους δυσκόλεψε αρκετά στην καθημερινή τους ζωή αλλά καμία δεν φάνηκε να νιώθει μετανιωμένη. Οι ίδιες αισθάνονται αμέριστη ικανοποίηση και περηφάνια που κατάφεραν να βελτιώσουν την εργασία των γυναικών στον ΟΤΕ, κατάφεραν να διεκδικήσουν, να ακουστούν αλλά και στο τέλος να πάρουν την επιβεβαίωση και την εκτίμηση και όλων αυτών που τις πολέμησαν. Οι πληροφορήτριες επικεντρώθηκαν αρκετά στην εργασιακή και συνδικαλιστική τους ιδιότητα χωρίς πολλές αναφορές στο οικογενειακό τους περιβάλλον και τις οικογενειακές σχέσεις. Αυτό, ωστόσο, δεν ίσχυσε για εκείνες οι οποίες εργάζονταν στην Μυτιλήνη. Κατά τη διάρκεια της συζήτησής μου μαζί τους παρατήρησα την συχνή αναφορά στα παιδιά τους ενώ παράλληλα είχαν συσχετίσει χρονικά την πορεία τους στον ΟΤΕ αλλά και τον σύλλογο με γεγονότα που αφορούσαν τις ζωές των παιδιών τους (π.χ σχολική τάξη, σπουδές, αρρώστιες κ.α.). Θα μπορούσαμε, επομένως, να πούμε ότι η συνδικαλιστική δράση στην Αθήνα ήταν πιο έντονη καθώς εκεί βρισκόταν ο πυρήνας αλλά και ότι η ζωή στην επαρχία ήταν, για την περίοδο που μελετάμε, άρρηκτα συνδεδεμένη με τον θεσμό της οικογένειας.

3.2.5 Μισθολογική και βαθμολογική εξέλιξη

Πέρα από το ζήτημα των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζαν οι εργαζόμενες τηλεφωνήτριες, τα οποία τους ώθησαν στη δημιουργία του συλλόγου τους, ακόμη ένα ζήτημα, αυτό της βαθμολογικής και μισθολογικής ανισότητας, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στη συγκρότηση της συνδικαλιστικής τους δράση. Αγανάκτηση προκαλούσε το γεγονός ότι πολλές φορές είχαν περισσότερα προσόντα από τους άνδρες διοικητικούς συναδέλφους τους οι οποίοι είχαν δυνατότητες μέγιστης βαθμολογικής εξέλιξης και ο μισθός του ήταν ίσως και ο διπλάσιος από αυτόν των τηλεφωνητριών.

«Επίσης εμένα ένα θέμα που με ενοχλούσε και το κατακτήσαμε και αυτό ήταν το θέμα της εξέλιξης μας. Δηλαδή έμπαινε ένας νεαρούλης διοικητικός χωρίς ξένη γλώσσα, έμπαινε στον ΟΤΕ, αυτός μπορεί να είχε έναν μήνα και να έμπαινε στο τηλεφωνικό κέντρο και η προϊστάμενη τηλεφωνήτρια να είχε 20 χρόνια και 25 χρόνια κι έπρεπε να ζητήσει άδεια από τον νεαρούλη του ενός μηνός. Αυτό σε εξουθενώνει. Αυτό χρειάστηκαν μεγάλες μάχες για να το κερδίσουμε...»

Ο τομέας των τηλεφωνητριών βρισκόταν στο τέλος των υπαλληλικών βαθμίδων ως ο υποδεέστερος όλων καθώς αποτελούσε ειδική κατηγορία. Αρχικά, δεν είχαν καμία δυνατότητα εξέλιξης, που σήμαινε ότι από τη στιγμή που διορίζονταν μέχρι και τη συνταξιοδότησή τους εργάζονταν ως τηλεφωνήτριες στον μεταλλάκτη. Αυτό, ωστόσο, ήταν αποκαρδιωτικό για τις τηλεφωνήτριες οι οποίες διέθεταν στο προσοντολόγιό τους τουλάχιστον μια ξένη γλώσσα καθώς και κάποιο πτυχίο Πανεπιστημίου, αν όχι απλά το απολυτήριο του λυκείου.

«Γιατί πραγματικά η ποιότητα των τηλεφωνητριών, το επίπεδό τους το μορφωτικό ήταν πάρα πολύ υψηλό, δηλαδή το 1950 ήταν όταν άρχισαν οι νέοι να θέλουνε να πάνε στα πανεπιστήμια αλλά τα κορίτσια κάπως καθυστερούσανε σε αυτό ή πηγαίνανε πολύ λίγες. Είχαμε και φοιτήτριες βέβαια, τηλεφωνήτριες.»

Το ζήτημα της ανέλιξης των γυναικών σε διοικητικές θέσεις, έχει απασχολήσει αρκετά το φεμινιστική κριτική. Φυσικά, ο αποκλεισμός των εργαζόμενων γυναικών από ανώτερες θέσεις, με περισσότερες αρμοδιότητες και με μεγαλύτερες απολαβές, ριζώνει στις λογοθετικές

αντιλήψεις περί κατωτερότητας της γυναίκας. Η γυναίκα δεν μπορεί, με βάση αυτές, να αποκτήσει και να χτίσει καριέρα καθώς ξεκινάει αρκετά νέα την εργασιακή της δραστηριότητα η οποία αργότερα είτε μειώνεται είτε διακόπτεται, καθώς εκείνη παντρεύεται και κάνει οικογένεια, εκπληρώνει με άλλα λόγια τον «φυσικό» της προορισμό. Έτσι, πιστεύεται πως οι γυναίκες εφόσον επιστρέψουν στα εργασιακά τους καθήκοντα, δεν τους απομένει πολύς χρόνος για να ανελιχθούν επαγγελματικά και να προσληφθούν σε μια διοικητική θέση. Για να θεωρηθεί κάποια υποψήφια προς πιθανή προαγωγή ή ανάληψη περισσότερων ευθυνών, θα πρέπει να είναι αφοσιωμένη στην εργασία της από νεαρή ηλικία έως και αρκετά χρόνια αργότερα που θα είναι ώριμη και έμπειρη αρκετά για να αναλάβει περισσότερα καθήκοντα. Η χρονική αυτή συνέχεια, όμως, διακόπτεται από την ιδιότητα της γυναίκας ως σύζυγου και μητέρας, γεγονός που την αποκλείει αυτόματα από μια ενδεχόμενη προαγωγή (Wilson, 2005). Βέβαια, κάτι τέτοιο δεν αποτελεί ζήτημα για τον άνδρα εργαζόμενο καθώς εκείνος είναι απόλυτα αφοσιωμένος στη δουλειά του, χωρίς να εμπλέκεται ιδιαίτερα στις εργασίες του σπιτιού, πέραν του οικονομικού. Αυτό τον καθιστά τον ιδανικό υπάλληλο. Ο ιδανικός υπάλληλος δίνει προτεραιότητα στη μισθωτή εργασία και δεν αποσπάται από πράγματα που δεν αφορούν τον εργασιακό χώρο αλλά την προσωπική και οικογενειακή ζωή. Αυτή η συγκέντρωση του υπαλλήλου στην εργασιακή του δραστηριότητα, σημαίνει διαθεσιμότητα πλήρους απασχόλησης καθώς και συνεχή βελτίωση των ικανοτήτων του. Οι γυναίκες δεν πληρούν αυτά τα κριτήρια καθώς αναμένεται να γίνουν σύζυγοι και μητέρες μη διαθέτοντας αρκετό χρόνο για άλλες θέσεις. Επομένως, καταλληλότερος για τη θέση του ιδανικού υπαλλήλου είναι ο άνδρας, ο οποίος δεν αποσπάται από συναισθηματισμούς και παραμένει συγκεντρωμένος στους στόχους του (Benschop & Doorewaard, 1998).

Πρόκειται για μια αντίληψη που έχει τις ρίζες τις στην τάτιση του κοινωνικού ρόλου των γυναικών με την αναπαραγωγή. Πίσω από ένα τέτοιο εργασιακό μοντέλο βρίσκονταν και οι τηλεφωνήτριες οι οποίες προσλαμβάνονταν και συνταξιοδοτούνταν μετά από 30 χρόνια έχοντας εργαστεί μονάχα σε ένα πόστο, αυτό μπροστά από τον μεταλλάκτη. Σταδιακά, ωστόσο, κέρδιζαν όλο και περισσότερους βαθμούς με τον αγώνα τους, ώσπου πολλά χρόνια αργότερα η κατηγορία της τηλεφωνήτριας καταργείται και όλες προσλαμβάνονται πλέον ως διοικητικές υπάλληλοι με κριτήριο τα τυπικά τους προσόντα. Βέβαια, ο λόγος που καταργήσανε την κατηγορία δεν ήταν επειδή επιδίωκαν την εξέλιξη των τηλεφωνητριών αλλά επειδή αποτελούσαν πρόβλημα σε κυβερνήσεις και διοικήσεις.

«Ο Σύλλογος του ΟΤΕ είχε πια καταστεί για τις Διοικήσεις του ΟΤΕ, για τις Κυβερνήσεις, για κάθε αντιδραστικό παράγοντα στον ΟΤΕ και στην ηγεσία του συνδικαλιστικού κινήματος, ο μεγάλος πονοκέφαλος.»²²

Έτσι, με την κατάργηση των τηλεφωνητριών ως ειδική κατηγορία, καμία δεν θα διοριζόταν πλέον ως τηλεφωνήτρια αλλά ως διοικητική με δυνατότητες επαγγελματικής και βαθμολογικής ανέλιξης. Αυτό, φυσικά, σήμαινε και το τέλος του συλλόγου καθώς δεν θα υπήρχαν εν καιρώ, τηλεφωνήτριες για να απαρτίσουν τον σύλλογο. Παρά το επικείμενο τέλος του συλλόγου, οι τηλεφωνήτριες και το διοικητικό συμβούλιο ήτανε χαρούμενες γιατί είχαν καταφέρει και εξασφαλίσει επαγγελματική εξέλιξη για τις επόμενες. Οι ίδιες πίστευαν πως κάθε εργαζόμενη αλλά και εργαζόμενος θα έπρεπε να περνάει από διαφορετικές θέσεις σταδιακά προκειμένου να διατηρήσει το κίνητρό του αλλά και να εξελιχθεί επαγγελματικά και προσωπικά.

3.3 «Ακηδεμόνευτος» συνδικαλισμός

Από την αρχή της συνδικαλιστικής τους δράσεις, οι τηλεφωνήτριες μέλη του συλλόγου ήταν ξεκάθαρες όσον αφορά τη γραμμή του συλλόγου αλλά και τα μέσα επίτευξης των αιτημάτων του. Η βάση του αγώνα τους έγκειτο στις κοινές εμπειρίες τους όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας. Έφτιαξαν τον σύλλογό τους προκειμένου να διεκδικήσουν δικαιώματα τα οποία θα έκαναν τη δουλειά τους πιο ανθρώπινη. Αναγνώριζαν, επομένως, ακόμη από το ξεκίνημά τους, ότι αυτό που θα τις βοηθούσε να διεκδικήσουν την ισότητα και τις καλύτερες συνθήκες εργασίας, ήταν η ενότητα. Ένας από τους λόγους που κάνουν αυτόν τον αγώνα να ξεχωρίζει είναι η απαλλαγή του από κομματικά και παραταξιακά κατάλοιπα.

Αναγνώριζαν και σέβονταν ότι η καθεμία από εκείνες ήταν ξεχωριστή προσωπικότητα με δικές της αντιλήψεις και πεποιθήσεις. Οι πεποιθήσεις όμως οι οποίες δεν θα ωφελούσαν τον αγώνα με κάποιον τρόπο, έμεναν εκτός συνδικαλιστικής δράσης. Αρχικά, έθεταν στόχους τους οποίους μπορούσαν να πραγματοποιήσουν κι έπειτα από ομαδικές συζητήσεις και ψηφοφορίες αποφάσιζαν τους τρόπους με τους οποίους θα επιδίωξουν την επίλυση των ζητημάτων.

---

²² Βλ. «Ένας αγώνας που σκόρπισε φως», 1999, Αθήνα: Πανελλήνιος Σύλλογος Τηλεφωνητριών ΟΤΕ, σελ. 49.

«Λοιπόν, τους έλεγα κοιτάζετε να δείτε, ξέρουμε πολύ καλά ότι όλες μας, πόσες είμαστε 3.000, η καθεμία έχει την πολιτική της τοποθέτηση, διαφορετική της μιας από την άλλη. Αν τη θέσουμε επί τάπητος, αυτήν πρώτα, τότε θα πιαστούμε στα χέρια. Επειδή όμως, πρέπει, κι έτσι είναι, να σεβόμαστε η μια την προσωπικότητα της άλλης, ανεξαρτήτως τι πιστεύει, δικαίωμά του είναι του καθενός να πιστεύει ό,τι θέλει. Εμείς έχουμε αιτήματα που δεν έχουνε χρώμα και μόνο ενωμένες μπορούμε να τα λύσουμε. Άρα αυτό που μας χωρίζει το βάζουμε εντελώς στην άκρη, σπίτι μας, όταν πάμε να ψηφίσουμε..»

Πολλές φορές τις πολέμησαν τόσο οι συνάδελφοί τους όσο και τα ίδια τα κόμματα, καθώς δεν μπορούσαν να δεχθούν ότι είχανε τόση δύναμη χωρίς να ανήκουνε κάπου. Για τον λόγο αυτό, η εκάστοτε κυβέρνηση, μέσω των σωματείων της, ήταν αδύνατο να ελέγξει τη δραστηριότητα των τηλεφωνητριών. Όπως οι ίδιες παραδέχονται χρόνια μετά το τέλος του αγώνα τους, οι ίδιοι αυτοί που τις πολεμούσανε αρχικά, στο τέλος τις παραδέχονταν. Πολλοί πολιτικοί με τους οποίους είχανε επαφή, αφού τελείωσαν τον αγώνα τους τις αναγνώρισαν την επιμονή και την ακεραιότητά τους. Παράλληλα, πολεμήθηκαν και από κάποιες συναδέλφισσές τους οι οποίες πίστευαν πως στις γυναίκες δεν ταιριάζουν διεκδικήσεις αλλά αντιθέτως πίστευαν ότι η λεγόμενη χειραφέτηση των γυναικών τις προσδίδει ακόμα μεγαλύτερα βάρη τα οποία δεν μπορεί να σηκώσει διότι η ίδια της η «φύση» δεν της το επιτρέπει. Μια από εκείνες είχε στείλει ένα γράμμα στην εφημερίδα, στο οποίο εξηγούσε την ματαιότητα του αγώνα αυτού. Χαρακτήριζε τους αγώνες της γυναίκας ανόητους και πως η γυναίκα έχασε από την ίδια της την νίκη. Κατά τα λεγόμενα της συγκεκριμένης τηλεφωνήτριας τα λάφυρα του αγώνα είναι η γυναίκα να δουλεύει στο γραφείο, να δουλεύει στο σπίτι, να ανατρέφει παιδιά αλλά παράλληλα να είναι και υποχρεωμένη να σταθεί στον σύντροφό της σαν σύζυγος και φίλη. Καταλήγει, πως η γυναίκα δεν αξίζει ανεξαρτησία γιατί δεν ξέρει να την χρησιμοποιεί. Αν την χρησιμοποιήσει, το μόνο με το οποίο απομένει είναι νεύρα και δάκρυα στα μάτια²³.

Αναφορικά με τον γυναικείο συνδικαλισμό, αν κοιτάξουμε ακόμα πιο πίσω στον χρόνο, θα βρούμε κι άλλα παραδείγματα τηλεφωνητριών οι οποίες προσπάθησαν να πάρουν τα προβλήματά τους στα χέρια τους και να έρθουν αντιμέτωπες με τις διοικήσεις των τηλεπικοινωνιακών εταιρειών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γενική απεργία της Βανκούβερ το 1919 στην οποία συμμετείχανε και οι τηλεφωνήτριες της εταιρείας Μπελ (Bell

---

²³ Βλ. εφημερίδα «Αναγέννησις», Τεύχος 10, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1966, σελ.3.

Company). Οι ίδιες είχαν πραγματοποιήσει απεργία και παλαιότερα, το 1907, στο Τορόντο του Καναδά. Διαμαρτυρήθηκαν για τους χαμηλούς μισθούς, τις συνθήκες και τη συνεχή εντατικοποίηση της εργασίας καθώς αναμενόταν από εκείνες να απαντούν σε 300 κλήσεις την ώρα και να διαχειρίζονται 80 με 100 γραμμές η καθεμία. Παρά τα σοβαρά τους αιτήματα και την μαζικότητα της απεργίας, αυτή δεν πέτυχε καθώς δεν είχαν στήριξη από άλλα εργατικά σωματεία. Η απάντηση της εταιρείας στο αίτημά τους για αύξηση του μισθού τους ήταν ότι οι ίδιες δεν ήταν «κουβαλητές» (breadwinners), αντιθέτως τα χρήματά που κέρδιζαν προορίζονταν για ανέσεις όπως ρούχα και άλλες «γυναικείες σπατάλες» (pin money), μέχρι να παντρευτούν (Sangster, 1978: 121).

Οι τηλεφωνήτριες του Καναδά, συμμετείχαν σε εργατικό σωματείο της εταιρείας μαζί με τους άνδρες συναδέλφους τους. Εκείνοι, όμως, τις χρησιμοποιούσαν καθώς τις είχαν ανάγκη από αριθμητικής άποψης, αλλά δεν τις συμπεριλάμβαναν στη λήψη αποφάσεων όσον αφορά τη δραστηριοποίηση του συλλόγου. Εκείνες, ήταν πρόθυμες να συμμετάσχουν στις διαπραγματεύσεις και στις συζητήσεις με τους εργοδότες της εταιρείας αλλά οι άνδρες συνδικαλιστές θεωρούσαν πως αυτό δεν είναι καλή ιδέα λόγω του συναισθηματισμού που διακατέχει τις γυναίκες. Αυτή τους η «δικαιολογία» υπάγεται στη γενικότερη αντίληψη του συνδικαλιστικού κινήματος περί προστασίας του «αδύναμου φύλου» (Schachtel, 2003: 76-102). Η ίδια αντίληψη επικρατούσε και στα εργατικά σωματεία του ΟΤΕ, όπου οι τηλεφωνήτριες ήταν απαραίτητες για την αριθμητική δύναμη της ΟΜΕ-ΟΤΕ αλλά εκείνη τις απέκλειε από τη λήψη αποφάσεων και την προώθηση των αιτημάτων.

Σχετικά με τα μέσα άσκησης πίεσης τα οποία χρησιμοποίησαν, παρά το γεγονός ότι αναγνώριζαν τη δύναμη που διέθεταν ως τηλεφωνήτριες του ΟΤΕ, η απεργία ήταν η έσχατη λύση τους. Αρχικά, επιδίωκαν κάθε επικοινωνία με σωματεία και υπουργούς, είτε γραπτή είτε δια ζώσης, κι όταν πια η συζήτηση δεν οδηγούσε στην επίλυση των προβλημάτων τους, προέβαιναν στην πρακτική της απεργίας. Αν και όπως λένε οι ίδιες, η ανακοίνωση μονάχα μιας απεργίας τις έφερνε πιο κοντά στην επίτευξη του στόχου τους κι έτσι η απεργία δεν γινότανε ποτέ. Η επιμονή τους τις έκανε να ακουστούν παντού και σε κάθε μέσο. Πολλές φορές, οι εξελίξεις στον αγώνα τους απασχόλησαν τον Τύπο και την κοινή γνώμη.

Η ενασχόληση των εφημερίδων με τα ζητήματα των τηλεφωνητριών δεν θα υπήρχε αν οι ίδιες δεν έστελναν καθημερινά υπομνήματα σχετικά με τις συνθήκες εργασίας, τις

κινητοποιήσεις τους αλλά και την αντίδραση των αρμοδίων σε αυτές. Προσπαθούσαν να γνωστοποιούν με κάθε τρόπο τα προβλήματά τους, τακτική που τις βοήθησε στην επιτυχία του αγώνα τους. Αξιοσημείωτο παράδειγμα αυτής της συμπαράστασης είναι η κινητοποίηση των εφημερίδων στην απεργία των τηλεφωνητριών 24 με 27 Απριλίου του 1978 για την ισοτιμία τους με τους άνδρες βαθμολογικά και μισθολογικά.

«...Και γιατί αυτή η ανισότητα; Οικονομικά τα αίτια, όπως τα περισσότερα σε τούτο τον κόσμο. Εξίσωση στους μισθούς και τους βαθμούς σημαίνει εκατοντάδες εκατομμύρια. Αλλά υπάρχει και μια αντίληψη, μια ειδική στάση της Ανδροκρατικής Πολιτείας και των αξιωματούχων τους... Μου ήρθε στο νου κι ένας ανώτατος δικαστικός που επίσημα ζητούσαν να κλείσουν οι πύλες του Δικαστικού Σώματος στις γυναίκες. Είναι, έλεγε, ακατάλληλες να αποδώσουν δικαιοσύνη για λόγους βιολογικούς...Εκείνο που βλέπω είναι πως το αίτημα των τηλεφωνητριών ξεπερνάει τις οικονομικές διεκδικήσεις. Ανοίγει δουλειές και φέρνει φουρτούνες. Γιατί προχωρεί στους θεσμούς. Δηλαδή στην πρακτική εφαρμογή του άρθρου 4 εδάφιο 2 του Συντάγματος που λέει: «Έλληνες και Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις...»²⁴

Με τον ίδιο τρόπο, συμπαραστάθηκαν και πρόβαλαν εθνικές και τοπικές εφημερίδες, στον αγώνα των τηλεφωνητριών για την ισότητα ανδρών και γυναικών τόσο στον εργασιακό χώρο όσο και στην ελληνική κοινωνία γενικότερα.

---

²⁴ Απόσπασμα από άρθρο του Κυριάκου Σιμόπουλου στην εφημερίδα «Η Βραδινή», όπως παρατίθεται στο τεύχος 22, τον Μάιο του 1978 της εφημερίδας των τηλεφωνητριών «Αναγέννησις», σελ. 2.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα μελέτη διερευνήθηκε η σχέση φύλου και εργασίας μέσα από το παράδειγμα των τηλεφωνητριών του ΟΤΕ κατά την περίοδο 1965 – 1990, στην μεταπολεμική Ελλάδα. Η ειδικότητα των τηλεφωνητριών αποτέλεσε ένα καθαρά «γυναικείο» επάγγελμα. Η βιβλιογραφία βοήθησε να καταγράψουμε τους λόγους για τους οποίους κυριάρχησε ο κατά φύλο καταμερισμός της εργασίας την περίοδο εκείνη, ειδικά στον τομέα των υπηρεσιών. Αναλύθηκαν οι λόγοι για τους οποίους το επάγγελμα των τηλεφωνητριών διαχωρίστηκε από τα υπόλοιπα στο εσωτερικό της υπηρεσίας. Διαπιστώθηκε, τόσο μέσω της ιστορικής ανδρομής όσο και μέσω της ανάλυσης σχέσης τεχνολογίας και έμφυλης κοινωνικής ιεραρχίας, η επικράτηση λογοθετικών κατασκευών του φύλου με βάση μια βιολογίζουσα προσέγγιση των γυναικών.

Η παραπάνω διαπίστωση μας βοήθησε να κατανοήσουμε καλύτερα την οργάνωση της εργασίας στα τηλεφωνικά κέντρα της Ελλάδας αλλά και του εξωτερικού. Οι επικρατούσες συνθήκες εργασίας στις αίθουσες των μεταλλακτών επέφεραν σωματικές και ψυχικές επιπτώσεις στο γυναικείο εργαζόμενο σώμα. Οι λόγοι που συγκροτήθηκαν τόσο από ειδικούς όσο και από συναδέλφους υπαλλήλους του ΟΤΕ, γύρω από την υγεία του σώματος των τηλεφωνητριών αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται κοινωνικά και πολιτισμικά η σχέση εργασίας και φύλου. Το γυναικείο εργαζόμενο σώμα εντάχθηκε επίσης στο πλαίσιο του ανδρικού ελέγχου, ο οποίος ήταν συνεχής και προκαλούσε αισθήματα πίεσης στις τηλεφωνήτριες.

Η ενταντίωση των τηλεφωνητριών, στην οργάνωση της εργασίας, αποτελεί δείγμα ότι οι εργαζόμενες γυναίκες δεν αφομοίωσαν τους κυρίαρχους λόγους αλλά αντιθέτως με όπλο την μεταξύ τους ενότητα που βασιζόταν στις κοινές εργασιακές εμπειρίες αντιστάθηκαν στον ρόλο που η καπιταλιστική οικονομία και η παραδοσιακή οικογένεια ήθελαν για εκείνες. Μέσα από τον συνδικαλιστικό τους αγώνα και την ενότητα που τις διακατείχε, γνωρίζουμε τη δυνατότητα ενός άλλου συνδικαλισμού, απαλλαγμένου από τον κομματικό εναγκαλισμό και τον κρατικό έλεγχο.

Προεκτάσεις του ερευνητικού πεδίου της παραπάνω μελέτης μπορούν να γίνουν για να καταγραφούν οι έμφυλες σχέσεις που αναπτύχθηκαν στο σύνολό τους. Αυτό σημαίνει ότι έχει ενδιαφέρον να ερευνηθεί η εμπειρία των γυναικών του ΟΤΕ οι οποίες εργάζονταν σε άλλες θέσεις, ανώτερες εκείνης των τηλεφωνητριών. Οι συνθήκες εργασίας και οι σχέσεις εξουσίας που εκείνες γνώρισαν ίσως να ήταν διαφορετικές κι αυτό να δημιουργήσει έναν ενδεχόμενο διαχωρισμό μεταξύ «ειδικευμένων» και «ανειδίκευτων» εργατριών στον τομέα των τηλεπικοινωνιών. Επιπλέον, αναφορικά με τη συνδικαλιστική δράση και τον σύλλογο, ενδιαφέρουσα θα ήταν μια μελέτη των γυναικών που είτε δεν συμμετείχαν ποτέ στη συνδικαλιστική δράση είτε το έκαναν και αποσύρθηκαν για κάποιους λόγους. Μελέτη, επίσης, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στους χώρους και τις ειδικότητες των ανδρών υπαλλήλων του ΟΤΕ με σκοπό να διερευνηθούν οι σχέσεις των διοικητικών με το υπόλοιπο προσωπικό αλλά και όλων των «ανδρικών» ειδικοτήτων ξεχωριστά με τις τηλεφωνήτριες αλλά και τις υπόλοιπες γυναίκες του οργανισμού. Τέλος, μια σφαιρική εικόνα σχετικά με τη γυναικεία οργάνωση σε εργατοϋπαλληλικά σωματεία στην Ελλάδα κατά την ίδια περίοδο που δραστηριοποιήθηκαν οι τηλεφωνήτριες του ΟΤΕ, θα μπορούσε να δοθεί μέσα από την έρευνα άλλων αποκλειστικά γυναικείων εργατικών σωματείων. Έτσι, θα μπορούσαμε να καταγράψουμε ενδεχόμενα κοινά χαρακτηριστικά του γυναικείου συνδικαλισμού σε διάφορους κλάδους στην μεταπολεμική Ελλάδα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αβδελά, Ε. & Ψαρρά, Α. (1985). *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Μια ανθολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.
- Αβδελά, Ε. (1987). Μισθωτές σχέσεις και φυλετικός καταμερισμός της εργασίας: Οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Ελλάδα, στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. *Μνήμων*, 11, 234-246.
- Αβδελά, Ε. (1988). Στοιχεία για την εργασία των γυναικών στο Μεσοπόλεμο: όψεις και θέσεις. Στο Γ. Θ. Μαυρογορδάτος & Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός (193-204)*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Αβδελά, Ε. (2002). Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα. Στο Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940, Β' Τόμος (337-359)*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Balsamo, A. (2004). Μορφές τεχνολογικής σωματοποίησης: Διαβάζοντας το σώμα στον σύγχρονο πολιτισμό. Στο Δ. Μακρυνιώτη (Επιμ.), *Τα όρια του σώματος: διεπιστημονικές προσεγγίσεις (205-)*. Αθήνα: Νήσος.
- Βαρίκα, Ε. (1996). «*Η εξέγερση των Κυριών*»: Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907. Αθήνα: Κατάρτι.
- Benschop, Y. & Doorewaard, H. (1998). Six of One and Half a Dozen of the Other: The Gender Subtext of Taylorism and Team-based Work. *Gender, Work & Organization*, Vol 5 (1), 5-18.
- Bonds, A. (2006). Calling on Femininity? Gender, Call Centers, and Restructuring in the Rural American West. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, Vol 5 (1), 28-49.
- Carmi, E. (2015). Taming Noisy Women. *Media History*, Vol 21 (3), 313-327.

- Cobble, S. D., (1994). Recapturing working-class feminism: Union Women in Postwar Era. Στο J. Meyerowitz (Ed.), *Not June Cleaver: Women and Gender in Postwar America, 1945-1960* (57-83). Philadelphia: Temple University Press.
- Cunnison, S. & Stageman, J. (1995). *Feminizing the Unions: Challenging the culture of masculinity*. Aldershot: Avebury.
- Frahm, J. (2016). Women Telephone Operators in World War I France. *Center for Cryptologic History*, 1-12.
- Guerriero –Wilson, R. (2005). Women, Age, and the Managerial Career in Postwar Britain: Exploring the Roots of the Barriers to Women’s Opportunities in Management. *Gender Issues*, Vol 22(1), 3-19.
- Killen, A. (2003). From Shock to Schreck: Psychiatrists, Telephone Operators and Traumatic Neurosis in Germany, 1900-26. *Journal of Contemporary History*, Vol 38 (2), 201-220.
- Λαμπροπούλου, Δ. (2009). *Οικοδόμοι: οι άνθρωποι που έχτισαν την Αθήνα: 1950-1967*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Lipartito, K. (1994). When Women Were Switches: Technology, Work, and Gender in the Telephone Industry, 1890-1920. *The American Historical Review*, Vol 99 (4), 1074-1111.
- Mann, K. (2003). Old Questions, New Approaches: Recent Works in French Labor History. *International Labor and Working-Class History*, Vol 63, 122-134.
- Micale, S. M. (1995). *Approaching Hysteria: Disease and Its Interpretations*. Princeton: Princeton University Press.
- Μουσούρου, Μ. Α. (2005). *Γυναίκα και Απασχόληση: Δέκα Ζητήματα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παπαγεωργίου, Γ. (2004). *Ηγεμονία και Φεμινισμός*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Ρεπούση, Μ. (2003). «Το φύλο των γυναικών»: Έμφυλες ομάδες και γυναικείες διεκδικήσεις. Στο Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού: 1700-2000*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Sangster, J. (1978). The 1907 Bell Telephone Strike: Organizing Women Workers. *Labour/ Le Travail, Vol 3*, 109-130.
- Sangster, J. (1993). The Softball Solution: Female Workers, Male Managers and the Operation of Paternalism at Westclox, 1923-69. *Labour/Le Travail, Vol 32*, 167-199.
- Schachtel, M. K. (2003). *Kitty Malloys and Rebel Girls: Representations of the Woman Worker in Vancouver's Early 20th Century Mainstream and Radical Labour Newspapers* (Μεταπτυχιακή Εργασία). Simon Fraser University, British Columbia Canada.
- Στρατηγάκη, Μ. (1996). Φύλο, Εργασία, Τεχνολογία. Αθήνα: Ο ΠΟΛΙΤΗΣ.
- Στρατηγάκη, Μ. (1989). Τεχνολογικές εξελίξεις και ειδικότητες με «φύλο». *Σύγχρονα Θέματα, No. 40*, 31-38.
- Tinkler, P. (2001). Rebellion, Modernity and Romance: Smoking as a Gender Practice in Popular Young Women's Magazines, Britain 1918-1939. *Women's Studies International Forum, Vol 24* (1), 111-122.
- Zervas, M. I., Pehlivanidis, A., Botsari, O., Dimitrakopoulos, Chr., Markidis, M. & Christodoulou, N. G. (2007). "Hysteria" near the end of twentieth century in Athens. *Psychiatriki, 18*, 351-360.